

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KORONAVİRUS
PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİNDƏ BAŞ VERƏN
DƏYİŞİKLİKLƏR”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Məhparə İbadova Akif

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **20__-ci il**

“PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN GÖMRÜK
SİYASƏTİNDƏ DƏYİŞİKLİKLƏR”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı:060401-Dünya iqtisadiyyatı
İxtisaslaşma:Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər
Qrup:806

Magistrant
İbadova Mehparə Akif qızı
_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif
qızı _____ **imza**

Elmi rəhbər
i.e.n., dos. Səmədova Mehriban Tofiq
qızı _____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, İbadova Məhpərə Akif and içirəm ki, “Pandemiya dövründə Azərbaycanın gömrük siyasətində dəyişikliklər” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“PANDEMIYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN GÖMRÜK SİYASƏTİNDƏ DƏYİŞİKLİKLƏR”

Xülasə

Tədqiqatın aktuallığı: İstənilən ölkənin dövlətçiliyi sərhəddən başlayır və sərhəd dirəkləri böyük siyasətin əsas prinsiplərini müəyyən edir. Azərbaycanın gündən-günə artan nüfuzu gömrük orqanlarında uğurları təmin etmiş, onun dövlətin milli maraqlarına xidmət edən, iqtisadi təhlükəsizliyi qoruyan, sosial-iqtisadi yüksəlişə xidmət edən qüdrətli quruma çevrilməsində mühüm rolu var.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi koronavirus pandemiyasının Azərbaycanın gömrük siyasətinə təsirini, habelə bu təsirlərin aradan qaldırılması üçün atılan addımları dərindən araşdırmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat işinin yazılması zamanı müşahidə, sintez, analiz, induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası mövzuyla bağlı yazılmış müxtəlif dillərdə olan kitabların, jurnal və məqalələrin, habelə müxtəlif internet resurslarının istifadəsidir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın əsas məhdudiyyəti mövzuyla bağlı son illərə dair yerli ədəbiyyatın az olmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

a) Pandemiya dövründə Azərbaycanın gömrük siyasətində dəyişikliklər müəyyənləşdirilmişdir;

b) Azərbaycan respublikasının pandemiya dövründə gömrük siyasəti: yeni təmayüllər və problemləri müəyyənləşdirilmişdir;

c) Pandemiya dövründə gömrük siyasətinin təkmilləşməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti nəticələrin gömrük sektorunda istifadəsidir.

Açar sözlər: Azərbaycan, pandemiya, gömrük, siyasət, milli

“CHANGES IN THE CUSTOMS POLICY OF AZERBAIJAN DURING THE PANDEMY PERIOD”

Summary

The actuality of the subject: The statehood of any country begins at the border, and border posts determine the basic principles of big politics. Azerbaijan's growing prestige has ensured its success in the customs authorities, and it has played an important role in transforming it into a powerful institution that serves the national interests of the state, protects economic security and serves socio-economic growth.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the study is to study in depth the impact of the coronavirus pandemic on Azerbaijan's customs policy, as well as the steps taken to eliminate these effects.

Used research methods: Observation, synthesis, analysis, induction and deduction methods were used in writing the research.

The information base of the research: The research database is the use of books, magazines and articles in different languages, as well as various Internet resources written on the subject.

Restrictions of research: The main limitation of the study is the lack of local literature on the subject in recent years.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the research is as follows: a) Changes in Azerbaijan's customs policy were identified during the pandemic; b) Customs policy of the Republic of Azerbaijan during the pandemic: new tendencies and problems were identified; c) Directions for improving customs policy during the pandemic have been identified.

Scientific-practical significance of results: The scientific and practical significance of the results is the use of the results in the customs sector.

Keywords: Azerbaijan, pandemic, customs, politics, institution, national

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABƏŞ	Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AI	Avropa İttifaqı
ASOİSK	Asiya və Sakit Okean Regionuna daxil olan Ölkələrin İqtisadi Komissiyası
Ata karnet	Malların pasportu
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BMTTİK	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Ticarət və İnkişaf Konfransı
BTQ	Bakı-Fiflisi-Qars
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
BYD	Beynəlxalq Yüklə Daşımaları
DGK	Dövlət Gömrük Komitəsi
GMO	Gömrük Mədaxil Orderi
GRNAS	Gömrük Rəsmiləşdirməsi və Nəzarətinin Avtomatlaşdırılması sistemi
GSBM	Gömrük Sərhəd Buraxılış Məntəqəsi
GSKN	Gömrük Sərhəd Nəzarət Postu
GUAM	Demokratiya və İqtisadi inkişaf təşkilatı
HS	Hormonik Sistem
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatı
İKT	İnformasiya və Kominikasiya Texnologiyası
KOS	Kiçik və orta sahibkarlıq
KTBMS	Kənt Təsərrüfatı Bazarının Məlumat Sistemi
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
MKO	Mikro, kiçik və orta Müəssisə
ÖSMQ	Özəl Sektorların Məsləhət Qrupu
SiO	Səlahiyyətli İqtisadi Operator

SPS	Sanitar Fitnosanitar Tədbirlər
SSRİ	Sovet Sosialist Respublika İttifaqı
TIR(EPD)	Əvvəlcədən Elektron Bəyanətmə
TRAINS	Yeni Ticarət Təhlili və İnformasiya Sistemi
ÜGT	Ümumdünya Gömrük Təşkilatı
ÜST	Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
VAİS	Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	9
I FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN MAHIYYƏTİ VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI	13
1.1.Gömrük siyasətinin yaradılması və inkişaf mərhələləri.....	13
1.2.Heydər Əliyev və İlham Əliyevin dövründə Gömrük siyasətindəki irəlləyişlər	17
1.3. Müstəqil Azərbaycanın gömrük siyasəti, gömrük işinin mahiyyəti və dövlət tənzimlənməsində onun rolu və əhəmiyyəti.....	26
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİ: YENİ TƏMAYÜLLƏR VƏ PROBLEMLƏR	30
2.1. Pandemiyaya qədər və pandemiya dövründə xarici ticarətin təhlili	30
2.2. Pandemiya dövründə gömrük siyasətində baş verən əsas dəyişikliklər	40
2.3. Pandemiya dövründə xarici və daxili ticarət əlaqələrində gömrüklə bağlı əsas problemlər	44
III FƏSİL. PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	50
3.1. Pandemiya dövründə Azərbaycanın xarici ticarətində başverən problemlərin həlli yolları	50
3.2. Pandemiya dövründə gömrüklə bağlı problemlərin aradan qaldırılması üçün əsas tədbirlər.....	58
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	69
Cədvəllərin siyahısı	76
Şəkillərin siyahısı	76

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İstənilən ölkənin dövlətçiliyi sərhəddən başlayır və sərhəd dirəkləri böyük siyasətin əsas prinsiplərini müəyyən edir. Azərbaycan gündən-günə artan nüfuzu gömrük orqanlarında uğurları təmin etmiş, onun dövlətin milli maraqlarına xidmət edən, iqtisadi təhlükəsizliyi qoruyan, sosial-iqtisadi yüksəlişə xidmət edən qüdrətli quruma çevrilməsində mühüm rolu var. Dövlətçiliyin ən fundamental və mühüm cəhətlərindən biri həmişə etibarlı gömrük xidməti olub.

Gömrük siyasəti ölkənin xaricdəki iqtisadi fəaliyyətinin mühüm aspektidir. Tarixən bu strategiya hökumətin beynəlxalq ticarəti tənzimləməsi üçün ən ümumi üsul olub.

Avropa ilə Asiyanı birləşdirən tarixi “İpək Yolu”nun Azərbaycan üzərindən keçməsi, Şərqdən Qərbdən, Cənubdan Şimaldan ticarət karvanlarının bir araya gəlməsi ölkənin iqtisadi inkişafına kömək etdi.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyindən sonra ümummillə lideri Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi nəticəsində gömrük siyasəti inkişaf etmişdir. Hal hazırkı dövrdə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan adət-ənənələrinin mükəmməl şəkildə təkmilləşdirilməsi istiqamətində davamlı olaraq çalışır və heyata keçirdiyi fəaliyyətlər nəticəsində Azərbaycan dünyanın ən qabaqcıl gömrük sistemlərindən birinə malikdir.

Koronavirus pandemiyası 2019-cu ilin sonlarında Çində müəyyən edilib. Epidemiya dünyanın ən sənayeləşmiş ölkələrini belə çətin vəziyyətə salıb, onların iqtisadiyyatına böyük zərbə vurub, işsizlik artıb.

Koronavirus təbii ki, Azərbaycan iqtisadiyyatından da yan keçməyib. Üstəlik, iqtisadi tənəzzülə baxmayaraq, dövlətimiz sakinlərinin sağlamlığını və rifahını hər şeydən üstün tutmuşdur.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi tərəqqisi, həyata keçirilən mühüm islahatların nəticəsidir ki, bu gün xalqımıza çətin günlərdə ayaqda durmağa imkan verir. Bununla belə, ilin yanvar-may aralığında iqtisadiyyat 1,7 faiz kiçildi.

İqtisadiyyatın bir çox sahələrində epidemiyanın yaratdığı problemlər nəticəsində xarici ticarətə zərər dəyib. Epidemiya zamanı artan biznes və iqtisadi

qeyri-müəyyənlik əsas ticarət əməkdaşlarının iqtisadiyyatlarının kiçilməsinə və mümkün sifarişlərin azalması ilə nəticələndi.

Nəticədə beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin həm həcmi, həm də dəyəri azaldı.

Pandemiyanın Azərbaycanın gömrük siyasətinə təsiri, eləcə də bu risklərin müəyyən qədər yumşaldılması mövzusunun aktuallığıdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilməsi səviyyəsi: Koronavirus pandemiyası bütün sahələrə təsir etdiyi kimi gömrük sahəsində də yan keçmədi. Ən çox da ticarətə təsir etdi. Epidemiya başlayandan bəri bir çox elmi araşdırmalar aparılıb, gömrük ədəbiyyatında bir sıra monoqrafiyalar və elmi məqalələr, həmçinin COVID-19 ilə bağlı kitablar dərc olunub.

Pandemiyanın gömrük sahəsində yaratdığı bu problem üzrə bir sıra iqtisadçılar, maliyyəçilər, mühasibatçılar, analitiklər və aparıcı alimlər və mütəxəssisləri tərəfindən öyrənilmiş, gömrük müəssisələri tərəfindən nəzərdən keçirilmiş, dəqiq statistik məlumatlar əsasında təhlillər aparılmış, araşdırmalar edilmiş alınan nəticələr onların tədqiqat işlərində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat probleminin qoyuluşunun əsas məsələsi müasir gömrük sistemlərinin, qabaqcıl elmi-texniki səviyyələrdən əldə edilmiş statistik məlumatlarından istifadə etməklə covid-19 pandemiyasının Azərbaycanın gömrüyünə təsirini qiymətləndirmək, nəticələri müqayisə etmək və kömək üçün tövsiyələr vermək, problemləri həll edilməsi üçün təkliflərin irəli sürülməsidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi koronavirus pandemiyasının Azərbaycanın gömrük siyasətinə təsirini, habelə bu təsirlərin aradan qaldırılması üçün atılan addımları dərinlən araşdırmaqdır. Digər tədqiqat məqsədlərinə epidemiya zamanı xarici və daxili ticarət sahəsində gömrük probleminin müəyyən edilməsi, pandemiyanın gömrük işinə təsirinin təhlili və mövcud səhiyyə və texnologiya sisteminin pandemiya qarşısında məqsədə uyğunluğunun müəyyən edilməsi daxildir.

Tədqiqatın məqsədini yerinə yetirmək üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirilməlidir: pandemiya əvvəlki və sonrakı dövrdə xarici ticarətdə

dəyişikliklərin statistik tədqiqi, müqayisələr və pandemiya qarşı mübarizədə Azərbaycanın gömrük siyasətinin effektiv inkişaf imkanlarının qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın gömrük siyasəti və ticarət üzrə pandemiyanın yaratdığı təsirlərdir.

Tədqiqatın predmeti ölkəmizin gömrük siyasətində pandemiyanın təsirinin araşdırılması, Covid-19 pandemiyasının yaratdığı bu problemin qarşısının alınması üçün təklif və tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat işinin yazılması zamanı müşahidə, sintez, analiz, induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası mövzuyla bağlı yazılmış müxtəlif dillərdə olan kitabların, jurnal və məqalələrin, habelə müxtəlif internet resurslarının istifadəsidir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın əsas məhdudiyyəti mövzuyla bağlı son illərə dair yerli ədəbiyyatın az olmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

d) Pandemiya dövründə Azərbaycanın gömrük siyasətində dəyişikliklər müəyyənləşdirilmişdir;

e) Azərbaycan respublikasının pandemiya dövründə gömrük siyasəti: yeni təmayüllər və problemləri müəyyənləşdirilmişdir;

f) Pandemiya dövründə gömrük siyasətinin təkmilləşməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti nəticələrin gömrük sektorunda istifadəsidir.

Azərbaycanın Gömrük siyasətinin mahiyyəti və nəzəri əsasları adlanan birinci fəsildə Azərbaycanda gömrük siyasətinin formalaşmasının mərhələləri və Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti, İlham Əliyev və Heydər Əliyev dövründə gömrük sahəsində görsətdiyi fəaliyyətlər təhlil olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının pandemiya dövründə gömrük siyasəti adlanan ikinci fəsildə pandemiyanın xarici və daxili ticarətə təsiri analiz edilmiş, gömrük statistikasının məlumatlarına uyğun xarici ticarət təhlil edilmişdir.

Pandemiya dövründə gömrük siyasətinin təkmilləşməsi istiqamətləri adlanan üçün fəsildə mövcud risklərin müəyyən edilməsinə yönəlmişdir. Bununla bağlı tövsiyələrin verilməsi, tədbirlərin görülməsinə yönəlmişdir.

Gömrük siyasət üzrə empirik tədqiqatların nəticələrinə əsaslanan, statistik materiallardan, elmi abstraksiya, analiz və sintez, deduksiya və induksiya metodlarından istifadə edilmişdir. Lakin pandemiyanın ticarətə təsiri nəticəsində ən çox təhlil metodu istifadə olunub. Daha sonra pandemiya əvvəlki və sonrakı xarici ticarətdə baş verən dəyişikliklər üzrə müqayisə metodu aparılmışdır.

Tədqiqatda empirik metodun növü olan müşahidə üsulundan istifadə etməklə Azərbaycanda baş verən COVID-19 pandemiyasının təsirləri, səbəb olduğu dəyişikliklər, Azərbaycan dövlətinin pandemiya ilə mübarizədə həyata keçirdiyi tədbirlər və bu tədbirlərin nəticələri müəyyən edilib. Tədqiqatda istifadə edilən digər metodu problemin aydınlaşdırılması metodudur. Tədqiqat zamanı məqsəd və vəzifələrin müəyyənləndirilməsi üçün problemlərin düzgün qurulması və təhlilin mühüm əhəmiyyəti var.

I FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN MAHIYYƏTİ VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Gömrük siyasətinin yaradılması və inkişaf mərhələləri

Azərbaycan gömrüyü qədim zamanlardan indiyə kimi bir çox mərhələlərdən keçmişdir. Orta əsrlərə aid bəzi tapıntılar sübut edir ki, Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri çox qədim kökə söykənir.

Hələ IX əsrdə Azərbaycan bəzi ərazisində gömrük vergilərindən istifadə olunurdu. Ticarətin bu qədər genişlənməsinin ən böyük səbəbi Qədim ipək yolunun ərazimizdən keçməsi idi. IX əsrdə Bakını Xəzər dənizinin ən yaxşı limanı adlandırırdılar. Gömrük vergisi ölkənin xəzinəsinə böyük fayda vermişdir. XII-XIII əsrlərdə ticarət yollarının kəsişmə nöqtəsində yerləşən Təbriz, daha sonra isə Bakı öz sənətkarlıq nümunələrinə, xammal, neft, duz və bazarlarına görə ən böyük ticarət mərkəzlərindən sayılırdı. Lakin Monqolların gətirdiyi tamğa vergisindən sonra ticarət zəyifləməyə, xarici ticarət tənəzzülə uğradı. Bu tənəzzül 2 əsr sonra Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin gəlişi və keçirdiyi islahatlar sonrası ticarət canlanmağa başlamışdır. XVI əsrdə I Təhmasibin tamğa vergisinin ləğv etməsi nəticəsində ticarətin çiçəklənməsi artmış, sənətkarlıq daha da inkişaf etməyə başlamışdır. Ancaq XIX əsrin əvvəllərinə kimi inkişaf davam etdi (Nuriyev C. 2009: s.4).

19-cu əsrin əvvəllərində Azərbaycanın tarixində böyük dəyişikliklər oldu. Azərbaycanın ərazisində yerləşən xanlıqlar parçalanaraq Rusiyanın tərkibinə daxil oldu. 1828-ci ildə imzalanan Türkmənçay, eyni zamanda 1813-cü il Gülistan müqaviləsiylə Azərbaycan 2 yerə parçalandı və gömrük üzrə qərarlar vermək hüququ əldə etdilər (Hüseynova L.M.2015: s.5-6).

1807-ci ildə I Aleksandr tərəfindən hazırlanaraq Rusiya İmperiyası Senatına verilən fərman ilə Bakıda Rusiyanın gömrük məntəqəsi Bakı gömrüyü adı ilə yaradıldı. Bakı gömrüyünün əsas məqsədi Rusiya iqtisadiyatını içdən-ıçə qorumaq idi. Bakı gömrüyü vasitəsilə bir çox qadağalar qoyuldu. Bunlardan biri əraziyə gətirilən qadağan olunmuş mallarla bir yerdə həm tacirləri, həm də gömrük işçilərin

də məsuliyyətə cəlb olunması aiddir. Eyni zamanda quru və su yoluyla gətirilən qanunsuz mallar məhv olunacaqdır (Xəlilli A. 2017: s.29).

1918-ci ilin mayın 28-də Azərbaycanın Xalq Cumhuriyyəti meydana gəlmişdir. Bu dövrlərdə böyük dəyişikliklər olmadı, yalnız gömrük idarəsi Maliyyə nazirliyinə həvalə edildi. Lakin Rusiya ölkəsi heç bir işi türklərə həvalə etmir, yeni işçilər hazırlamırdı. Bunun səbəbidir ki, sənədləşmə işlərinin rus dilində aparılmasına gətirib çıxarırdı (Nuriyev C. 2009: s.9).

1918-ci ilin dekabrında 17 ölkədə gömrük sisteminin təşkilindəki qaydalarda müəyyən dəyişikliklər edildi. Bu qərara əsasən, hökumət Rusiya İmperiyasından bizlərə gəlib çatmış gömrük xidməti strukturlarının işini yenidən qurmaq, yeni məntəqələr yaratmaq, postlar qurmaq, ölkənin bütün məntəqələrində vahid gömrük siyasəti həyata keçirmək istiqamətlərində məqsədyönlü fəaliyyətə başladı. Rusiya bu dövrlərdə Azərbaycanın neft rayonundan məhrum olaraq yanaacaq məhsullarını daşımaq imkanını itirdiyinə görə, Azərbaycana qarşı daha da qəzəblənmiş ölkəmizin daxilində qarşিদurma yaradaraq müsdəqil dövlət quruluşumuzu devirməyə çalışırdı.

Bakı-Xaçmaz dəmir yolu xətti Azərbaycan-Rusiya iqtisadi və ticari əlaqələri mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Xaçmazda yerləşən gömrük məntəqəsinin işini gücləndirilərək, gömrük rüsumlarının alınması üçün sərəncam qəbul edildi. 1918-ci ilin dekabr ayında Gürcüstan və Azərbaycan arasında səlahiyyətli diplomatik nümayəndəliklər açıldı, bu, iqtisadi əlaqələrin bərpası üçün böyük addımlardan biri idi.

Azərbaycan Respublikası hökuməti bu ölkəyə neft daşınması üçün güzəştli gömrük tarif qaydalarını müəyyənləşdirdi. Gürcüstan Şəki-Zakatala bölgəsində istehsal olunan meyvələrin daşınmasına xüsusi maraq göstərirdi (Xəlilli A. 2017: s.29-30).

1919-cu il oktyabrın 29-da Azərbaycanın sərhəd müdafiəsinin sxematik xəritəsi son dərəcə vacibdir. Bu sxem vasitəsilə həm Azərbaycan Respublikasının həmin tarixdə olan sərhədləri öz əksini tapmışdır həm də, ölkəni qonşu ölkələrlə, xüsusən də Ermənistan və Gürcüstanla olan sərhədini dəqiqləşdirilmələri üçün çox əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın Gürcüstanla olan sərhəd-keçid məntəqələri

üçünbunları görsətmək olar: Açıq buraxılış məntəqələri: “1.Mazımçay; 2.Podarçay; 3.Souxçay; 4.İlginçay; 5.Bostim-Binə; 6.Çardaxlı; 7.Muğanlı; 8.Podar; 9.Lələli; 10.Almalıq; 11.Gakürlü. Bağlı məntəqələr,gələcəkdə açılacaqlar: 1.Qaraca Mirli; 2.Tarl-Delan; 3.Karaskım; 4.Aşağı Bayramlı; 5. Mula-Kulu; 6. Poylu; 7.Salahlı; 8.Aslanbəyli; 9.Qırmızı körpü” (Şəkəraliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Şəkəraliyeva Z.A. 2018: s.39-40).

Digər iqtisadi əlaqələr İran dövləti ilə yaranmışdır. İran o dövrdə Azərbaycan ərazisindən istifadə edərək Rusiya ilə ticarət edirdi. 1919-cu ilin dekabrında İranla Azərbaycan arasındakı iqtisadi-ticarət əlaqələrini inkişafı üçün, Lənkəran qəzasında Lənkəran və Astara gömrük məntəqələri, keçidlər, post və zastavaları yaradıldı. Azərbaycan hər üç dövlətlə ticarət edir və nəqliyyət xidməti üçün rüsum yığırdı. Rüsumların tam dəqiq, düzgün həyata keçirilməsi üçün malların adları, miqdarı, konkret gömrük tarifləri və rüsumları müəyyən olunmuşdur. Gömrük işinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər görüldü. Azərbaycandan aparılan mallara müvəqqəti tarif qüvvəyə minməklə bərabər xaricdən gətirilən əsas əmtəələr isə gömrük rüsumlarından azad edilmişdir (Xəlilli A. 2017: s.31).

İran sərhədi boyunca aşağıdakı məntəqələr fəaliyyət göstərirdi: “1.Alışarı; 2.Şahtaxtı; 3.Nehrəm; 4.Yayıcı; 5.Ordubad; 6.Culfa; 7.Əlidərə. İranla sərhədboyu Bartazdan Astaraya 25 keçid məntəqəsi var idi” (Şəkəraliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Şəkəraliyeva Z.A.2018: s.40).

Gömrük işinin təşkilinin yaxşılaşdırılması üçün növbəti addım gömrük işçilərinin sayını və maaşının artırılması olmuşdur. 1918-ci ilin martında Bakı Gömrük İdarəsinin rəisi 3900 rubl pul alırdısa; həmin ilin oktyabrına qədər 6600 rubl, 1919-cu ildə isə iki dəfədən çox artaraq 14100 rubla çatdı. O, 1918-ci ilin oktyabrında gömrük işçilərinin səviyyəsindən asılı olaraq 5400-6000 rubl, 1919-cu ildə isə gömrük işçilərinin rütbəsindən asılı olaraq 10466-12125 rubl pul alırdı. 1918-ci ildə tərcüməçilərə 4800 rubl maaş verilirdisə, 1919-cu ildə ona ayda 9432 rubl maaş verilirdi. Baş mühasibin kompensasiyası 5-ci dərəcəli gömrük müfəttişinin kompensasiyası ilə eyni idi (10466 rubl) (Nuriyev C. 2009: s.11).

Maliyyə Nazirliyi 1920-ci il fevralın 26-da Azərbaycan ərazisindən keçən xalçalara gömrük vergilərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı gömrük əməliyyatlarının təşkili haqqında yekun qərar verdi. Son qərar olmasının səbəbi isə 2ay sonra, dövlət çevrilişi nəticəsində hakimiyyət kommunistlərin əlinə keçməsi oldu. 1920-ci illərin əvvəllərində Rusiyanın Azərbaycana marağı yenidən canlandı.

Rusiya Azərbaycanın müstəqilliyini, müstəqil siyasətinin gücünü qəbul etmədi və onu yenidən öz tərkibinə daxil etməyə çalışdı; Sərhəd və gömrük postlarında Azərbaycana qarşı təxribatlarla Azərbaycan Respublikasını devirməyə cəhd edib.

Nəhayət, 1920-ci il aprelin 28-nə keçən gecə Rusiya öz məqsədinə çatdı və Azərbaycan Demokratik Respublikasını devirdi. Azərbaycanın formalaşmış gömrük sistemi kökündən sarsıldı, sərhədlərə və gömrük postlarına nəzarət Rusiyanın əlinə keçdi və Azərbaycan sonda SSRİ-nin tərkibinə daxil oldu (Xəlili A. 2017: s.31).

Azərbaycanın gömrük sisteminin formalaşması üç mərhələdə özünü göstərir. Birincisi 1991-1994, ikincisi 1995-2000, sonuncu mərhələ isə 2000-ci illərdir.

1991-1994-cü illərdə xarici iqtisadi zonada gömrük tənzimlənməsini həyata keçirmək və nəzarət etmək üçün gömrük orqanları yaradılmışdır. Lakin tətbiq edilən gömrükçülər öz vəzifələrini tam yerinə yetirə bilməyiblər. Bunun əsas səbəbi ölkəmizdə xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı normativ-hüquqi bazanın olmaması idi. Bu dövrdə ölkə hökuməti daha çox daxili və xarici iqtisadi fəaliyyəti, keçid dövrünə uyğun gəlməyən liberal iqtisadiyyatı izlədi. Nəticədə gömrük siyasəti ölkədə iqtisadiyyatın dərinləşməsinə və böhrana səbəb olub.

1995-2000-ci illərdə gömrük sistemi praktiki olaraq yenidən quruldu. Bu mərhələdə gömrük xidmətinin təşkili və xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması nəzərdə tutulurdu.

Eyni zamanda, maddi-texniki və normativ-hüquqi bazanın, gömrük siyasətinin, büdcə gəlirlərinin daha da inkişaf etdirilməsi, gömrük xidmətinin kadr potensialının inkişafı və xidmət mədəniyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində bir sıra fundamental normativ hüquqi aktlar qəbul edilib.

1997-ci ildə Azərbaycan Gömrük Məcəlləsinin qəbulu, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi, gömrük işinin təşkili, habelə gömrük siyasətinin işlənilib

hazırlanması və həyata keçirilməsi, Azərbaycanda gömrük təşkilatının səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynayır.

Sonuncu mərhələ 2001-ci ildən həyata keçirilir. Bu mərhələdə yeni tarif sisteminin tətbiqi nəticəsində beynəlxalq gömrük və digər təşkilatlarla əlaqələr əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənmiş, bir çox beynəlxalq gömrük və digər təşkilatların xidmətləri artmışdır. Bu mərhələdə Azərbaycan Respublikası Gömrük Xidməti tam hüquqi baza əldə etmiş və infrastrukturunu inkişaf etdirmiş, səmərəli maliyyə həyata keçirmiş, siyasi və iqtisadi maraqlarını qorumuş, ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmişdir (Əliyev A. 2010: s.7).

Bundan əlavə, ÜGT-nin Bakıda ofisinin olması bizim digər uğurlarımızdan biridir. Son illər Azərbaycanın gömrük orqanları dəfələrlə müxtəlif beynəlxalq görüşlərdə müzakirə obyektinə çevrilmiş, böyük marağa səbəb olmuşdur. İnformasiya sistemləri və texnologiyaları üzrə biliklərin artırılmasına xüsusi maraq göstərir. Bu gün Dövlət Gömrük Komitəsi rəqəmsal gömrük xidmətlərini öyrənir və inkişaf etdirir.

1.2. Heydər Əliyev və İlham Əliyevin dövründə Gömrük siyasətindəki irəlləyişlər

Gömrük orqanı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini və nəticədə suverenliyini qoruyan nəhəng qüvvədir. Gömrük xidməti iqtisadi yüksəlişdə, yerli bazarın kənar təsirlərdən qorunmasında, beynəlxalq ticarət və ticarət əlaqələrinin qurulmasında, dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Heydər Əliyevin Gömrük siyasətində çox işlər görmüşdür. Azərbaycanın inkişafı və təhlükəsizliyinin təmin olunması gömrük siyasətinin nəticəsidir.

İlk növbədə dövlət quruluşu və ölkəmizin seçdiyi inkişaf strategiyası iqtisadiyyatımızı xarici müdaxilənin mənfi təsirlərindən qorumağa, milli hasilatı qorumağa və ölkənin ümumi iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməyə qadir olan qurumun yaradılması məcbur etdi.

Nəticədə Gömrük Siyasəti Dövlətçiliyin əsas istiqamətlərindən biri olan Dövlət Gömrük Komitəsi, Azərbaycan Respublikası 1991-ci il oktyabrın 18-də müstəqillik

əldə etdikdən sonra 1992-ci il yanvarın 30-də yaradıldı. Keçmiş Sovet İttifaqının tərkib hissəsi olan və dövlətin beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətini inhisara aldığı Azərbaycan üçün bu sektorda strateji və taktiki səylər tamamilə yeni idi. Bu tədbirlər mürəkkəbləşdirilməli və icra mərhələləri dəqiqləşdirilməli idi.

Lakin Keçmiş Sovetlər İttifaqından bizə qalan gərgin siyasi vəziyyət, qeyri-peşəkar işçilər, gömrük qanunvericiliyi, yıxıq-tökük binalar, ən asant texnologiya vasitələr belə olmayan məntəqələri gömrük xidmətlərini irəliləmək əvəzinə günügündən tənəzzülə uğradırdı. Lakin 1992-ci il 24 fevral da Naxçıvan Muxtar Respublikasında Gömrük Komitəsi yaradılması işləri həyata keçirildi və bu yaradılışdan sonra əsl milli gömrük xidmətinin inkişafı üçün mühüm addım atıldı (Novruzov V. 2013).

Heydər Əliyevin gömrük tədbirləri 1969-cu ildən 1987-ci ilə qədər olan sovet dönməni, eləcə də 1993-cü ildən 2003-cü ilə qədər Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdiyi dövrləri əhatə edir (Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Şəkərəliyeva Z.A. 2018: s.9).

1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycanın müstəqillik tarixində mühüm rol oynamış H.Əliyev Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildi və operativ addımlar atdı. Heydər Əliyev hakimiyyətə illərində gömrük sahəsində qeyri-millətlərin uzun illər hökmranlığına ustalıqla son qoyuldu.

İlk dəfə olaraq azərbaycanlılar onun xahişi ilə qəyyumluq xidmətinin rəisi vəzifəsinə təyin ediləblər. Azərbaycanın gömrük idarəsinin (Bakı, Astara və Culfa) rəisləri qısa müddət ərzində SSRİ-nin müxtəlif ali təhsil müəssisələrində oxumaq üçün milli kadrlar göndərdilər.

Qeyri-azərbaycanlıların yerini tezliklə azərbaycanlı kadrlar tutdu. Heydər Əliyev gömrük məsələsinə diqqətini artırdı, Azərbaycanın gömrük tarixini öyrəndi və Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Bürosunun 1981-ci il martın 31-dəki ölkədə ilk gömrükxananın yaradılmasının 175 illiyinin qeyd edilməsi haqqında qərarını imzaladı (Nuriyev C. 2009: s.30).

Heydər Əliyev gömrük sahəsində həyata keçirdiyi fəaliyyətlər nəticəsində „Dövlət Gömrük Komitəsi xarici dövlətlərin gömrük orqanları ilə əlaqələrini

artıraraq, islahatların dərinləşdirilməsində və dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılmasında mühüm rol oynamışdır. Belə çıxır ki, gömrük siyasəti xarici əlaqələrdə də özünü göstərir və iqtisadiyyatın güclənməsində və artırılmasında xidmət edir.

Prezidentin tapşırığına əsasən gömrük məntəqələrinin maddi-texniki təcizəti müasirləşdirməklə birləşdərək, həmçinin Azərbaycan dilində ilk tədris vəsaitləri hazırlanırdı. Tezliklə 4 cildlik Gömrük işinin əsasları (1998-2000), Azərbaycan Gömrük xidməti yeni dünya iqtisadi münasibətləri şəraitində 32 (1998), Gömrük biznesinin iqtisadi suverenliyi və təhlükəsizliyi (1999), Gömrük statistikasını (2000), Gömrük işi və iqtisadi inkişaf (2002), Gömrük hüququ (2002), Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı" (2002), Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi (2003), Gömrük İmtahan (2003) və Gömrük işinin əsasları (2004), Gömrük rəsmiləşdirilməsi (2006) dərslikləri, dərs vəsaitləri və tədris proqramları nəşr edilmişdir (Nuriyev C. 2009: s.31-32).

1994-cü il sentyabrın 20-də Heydər Əliyevin təklifi ilə imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın müstəqillik qazandıqdan sonra əldə etdiyi ən böyük nailiyyətlərdən biri oldu. "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqları üzrə neft hasilatının pay bölgüsü haqqında sazişin imzalanması, o cümlədən ölkəyə yeni, qabaqcıl texnologiyaların gətirilməsi üçün beynəlxalq neft sazişi çərçivəsində görülən işlər, həmçinin nəqliyyat və xidmətlərin inkişafı, peşəkar milli kadrların hazırlanması minlərlə iş yerinin yaradılması ilə nəticələndi (Əliyev A. 2010: s.7).

Dövlət Gömrük Komitəsi 1992-ci ilin iyununda ÜGT-nin üzvü seçilmişdir. Ümumdünya Gömrük Təşkilatı və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi 2002-ci ilin yanvarında Bakıda, ÜGT üçün regional təlim mərkəzi yaratmaq məqsədilə Anlaşma Memorandumu imzalayıblar. İmzalanmış Memorandum ÜGT-yə təlim-tədris mərkəzinin imkanlarından gömrük fəaliyyətləri üçün istifadə etmək, həmçinin ÜGT-ni müvafiq təlim otaqları və digər mərkəzi ofis otaqları ilə təmin etmək icazəsini verir.

Regional Təlim Mərkəzi 2003-cü ilin sentyabrında ÜGT-nin Baş Katibi Mişel Danetin iştirakı ilə rəsmi olaraq açılmışdır (Əliyev A. 2010: s.7).

Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinə (ABƏŞ) daxil olan məhsulların gömrük rəsmiləşdirilməsini tezləşdirmək və gömrük nəzarətini daha aydın formada həyata keçirmək üçün “Sahil” (1997), “Dübəndi” və “Liman” (1998), daha sonra isə “Yeni Sahil” (2002) gömrük postları yaradılmışdır. Bundan əlavə, TACIS və TRACECA proqramları vasitəsilə beynəlxalq təşkilatlarla bir yerdə yerinə yetirilən tədbirlər nəticəsində gömrük işinin standartlaşdırılması və sadələşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılıb (Əliyev A. 2010: s.7).

2002-ci ilin fevralında Gömrük hüquqpozmalarının azaldılması, araşdırılması və aradan qaldırılması üçün Qarşılıqlı İnzibati Yardım haqqında Beynəlxalq Konvensiyanı (Cenevrə Konvensiyası) imzalayıb. 2003-cü il dekabrında isə Qarşılıqlı İnzibati Yardım üzrə Beynəlxalq Konvensiyanı (Nayrobi Konvensiyası) imzalamışdır. “Gömrük Prosedurlarının Sadələşdirilməsi və Uyğunlaşdırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiya”ya (Kyoto Konvensiyası) qoşulmuşdur (https://customs.gov.az/az/xeberler/748_umummilli-lider-heyder-eliyevin-azerbaycan-gomruk-xidmetinin-normativ-huquqi-bazasinin-formalasma-sin/).

Azərbaycan Respublikası neft sazişlərinin, neft ixrac marşrutları və Xəzər dənizinin statusu ilə bağlı müxtəlif narahatlıqlar ətrafında müzakirələrdə ABŞ-ın həyatı tərəfdaşı kimi çıxış etmişdir. 1996-cı ilin yanvarında ABŞ-Azərbaycan əlaqələrində mühüm dönüş yarandı. Heydər Əliyevin ABŞ Prezidenti Bill Klintonla görüşü, iki ölkə arasında parlamentlərarası əlaqələrin genişlənməsi, Azərbaycanda aparılan islahatların gedişi, ABŞ-ın neft şirkətlərinin neft müqavilələrində fəal iştirakı Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaradıb. Heydər Əliyev 1997-ci ilin iyulunda C.P. Morqan bankında Amerika-Azərbaycan Ticarət Palatasının və Anlaşma Təşkilatının Biznes Şurasının üzvləri, habelə ABŞ Ticarət Departamentinin əməkdaşları ilə görüşləri çox əhəmiyyət kəsb edib. Nəticədə beynəlxalq ticarətin həcmi 40% artıb (Quliyev R. 2015).

Gömrük işinin təşkil edilməsi, habelə gömrük siyasətinin formalaşdırılması ilə bağlı Ümummilli liderimiz H. Əliyevin imzası ilə aşağıdakı sənədlər qəbul olunmuşdur:

-Dövlət başçısının göstərişlərinə uyğun olaraq, gömrük orqanlarının maddi-texnoloji bazasının müasirləşdirilməsi ilə yanaşı, milli dildə ilk dərslilər hazırlanıb;

-Bakı, Naxçıvan, Biləsuvar, Astara, Xaçmaz, Tovuz, Lənkəran, Qusar, Qazax və Balakəndə səlahiyyətli orqanlar tərəfindən cari tələblərə uyğun tikililərin və tunellərin tikintisi və ya təmiri həyata keçirilib;

- İran İslam Respublikası və Türkiyə Respublikası ilə vizasız sərhəd sazişinin imzalanması;

- Ölkəyə idxal olunan qəzet və jurnalların əlavə dəyər vergisindən azad edilməsi;

-İran İslam Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında Astara dəmir yolunun təsdiq edilməsi;

- Azərbaycan ərazisindən qaçaqmalçılıq və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə nəzarəti artırılaraq, ölkə sərhədlərinin pozulmasının qarşısının alınması;

- Mütərəqqi gömrük siyasətinin qurulması;

-Gömrük terminallarının yaradılması;

-Müstəqil Dövlətlər Birliyinin içərisində ən yaxşı gömrük təhlükəsizliyi sisteminin yaradılması;

- Dövlətin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri olan gömrük mühafizəsinin aradan qaldırılması və onun əsas ideologiyaya çevrilməsinin təmin edilməsi (Nuriyev C. 2009: s.31-32).

Məhz bu dahi şəxsin rəhbərliyi altında ölkəmizin milli gömrük siyasəti formalaşmış, onun qanunvericilik bazası yaradılmış, müasir avadanlıqlar və texniki vasitələrlə təchiz olunmuş, dünya standartlarına cavab verən gömrük sistemi yaradılmışdır.

Ümummillli lider Heydər Əliyev oğlu İlham Əliyev gömrük sistemində də uğurla inkişaf edir. Gömrük xidmətinin inkişafıda beynəlxalq standartlara cavab verən infrastruktur yaradır, gömrük xidməti yeni texniki təczizatlarla təmin edilir, gömrük xidməti gömrük nəzarətinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin inkişafına yönəlib.

2004-cü il 5 mart Gömrüklə bağlı cinayət işləri gömrük orqanlarının əməkdaşları tərəfindən araşdırılması üçün 598 sayılı sərəncamda qeyd olundu. Bu o deməkdir ki, gömrük işçiləri gömrüklə bağlı hər hansı qanun pozuntusuna baxacaqlar. Gömrük orqanlarının bu yurisdiksiyaya yiyələnməsi nəticəsində gömrük siyasətini tamamilə həyata keçirən yeganə dövlət qurumuna çevrilirlər.

2004-cü il mayın 18-də Azərbaycanın tarixi abidəsi olan Dədə qorqud abidəsini Gömrük komitəsinin təklifi ilə Brüsseldəki şirkətləri qarşısında ucaldıldı. Açılışdan sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin iştirakı ilə DGT-nin binasında, Dünya Gömrük Təşkilatı və Azərbaycanın Gömrük Komitəsilə saziş imzalandı (Nuriyev C. 2009: s.36).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Agentliyinin həyata keçirdiyi , 2006-cı il fevralın 2-3-də Bakıda görük təşkil olunub. Bu görüşü Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (ÜGT) və Macarıstan Gömrük Xidməti həyata keçirmişdir. İclasda bir çox dövlətin gömrük xidməti, o cümlədən Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, Avropa Şirkəti, İnterpol, Beynəlxalq Avtomobil Nəqliyyatı İttifaqı, SECI kimi təşkilatlar iştirak edib. Bu iclasdakı ən böyük uğur Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Macarıstan Respublikasının Maliyyə Təhlükəsizliyi Xidməti arasında İş Protokolu” üzrə saziş imzalanmasıdır.

Azərbaycan Dövlət Gömrük Xidmətinin əsas diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biri gələcəkdə digər dövlətlərin gömrük sistemlərinin böyüməsi və nəzarətdə saxlanılmasıdır (Şəkəraliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Şəkəraliyeva Z.A. 2018: s.16).

İlham Əliyev 2007-2011-ci illər üzrə inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın, eyni zamanda 2008-ci il noyabrın 11-i fərmanına uyğun olaraq bir pəncərə sistemini yaratmışdır. Onun tətbiqi isə 2009-cu il yanvarın 1-dən etibarən sərhəd-keçid bölmələrində malların və daşınmaların yoxlanılmasında istifadə olunmuşdur.

Eyni zamanda İlham Əliyevin 2008-ci il 11noyabr tarixli fərmanı ilə 2008-ci ilin 18 noyabrında Gömrük Komitəsi tərəfindən “bir pəncərə” prinsipinin işlədilməsi üzrə komissiya yaradıldı. Dövlət Gömrük Komitəsinin Sərəncamı ilə 4 iyun 2009-cu ildə ölkəmizin sərhədindən keçirilən mallara və nəqliyyata nəzarətin

təmin edilməsi üçün sərhəd-keçid bölmələrində “Bir pəncərə - Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi” istifadəyə verildi.

Bu prinsipin yaranmasındakı əsas məsələ, resursların səmərəli və məqsədyönlü şəkildə bölüşdürülməsi və istifadəsi, bundan əlavə, korporativ təşkilatlar qaydalara daha ciddi əməl etməli, sərhəd nəzarəti daha da asanlaşmalı, ölkənin iqtisadiyyatını yüksəldilməsinə xidmət edən innovativ üsullardan istifadə təmin edilməli, gömrük sistemini hərtərəfli inkişaf etdirmək, normativ-hüquqi və maddi-texniki bazasını mükəmməlləşdirmək və eyni zamanda gömrük orqanlarının işini daha da inkişaf etdirib, yükdaşıma qabiliyyətinin yüksəlməsi və avtomobil sənayesinin inkişafı, eləcə də tranzit potensialının yaxşılaşdırılması nəzərdə tutulurdu (Əliyev A. 2011).

İlham Əliyevin növbəti həyata keçirdiyi fəaliyyət isə 2007-ci il fevralın 1-i fərmanına uyğun olaraq 2007-2011-ci il üçün Dövlət Proqramına görə Astara Gömrük məntəqəsinin təzədən müasir avadanlıqla tikilərək fəaliyyət etməsi olmuşdur (https://customs.gov.az/az/faydali/xeberler/404_/).

2008-ci il martın 10-u İlham Əliyevin sərəncamı ilə, həm Gömrük orqanlarında xüsusi vəzifəsi olan işçilərin, həm də dövlət işçisi olmayan vətəndaşların maaşları qaldırıldı.

Ölkəmizdə gömrük sahəsində ikipilləli işin həyata keçirilməsi üçün 30-dan çox dövlət hökuməti və qurumu ilə beynəlxalq müqavilələr bağlanıb. 2008-ci il dekabrın 25-də Bakı şəhərində Mərkəzi Gömrük xəsdəxanasının açılışı olub. İlham Əliyev konfransda iştirak edib. Bu xəstəxana Azərbaycan Prezidentinin 2004-cü ildə Dövlət Gömrük Sisteminə daxil edilməsi haqqında qəbul etdiyi qərara uyğun olaraq xəstəliklərin qarşısının alınması, tibbi xidmətə olan ehtiyacın aradan qaldırılması və müalicəni gücləndirmək məqsədilə yaradılan Azərbaycanda ən qabaqcıl səhiyyə müəssisəsidir. Prezident İlham Əliyev gömrük orqanının inkişafı və tərəqqisi ilə bağlı ardıcıl qayğı göstərir (Əliyev A. 2011).

Azərbaycanda bütün gömrük-keçid məntəqələri yenidən yaradılıb və ən müasir yoxlama texnologiyaları ilə əvəzlənmişdir. Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Biləsuvar Gömrüyünün “Qoşa Təpə”, “Balakən Gömrüyü” Mazımçay, “Xaçmaz Gömrüyü” Samur, “Tovuz Gömrüyü” Sınıq Körpü, Astara Gömrüyünün rəsmi

açılışı olub. Eyni zamanda, bütün gömrük bölmələrində gömrük qanunvericiliyi var. Bunlara, hüquq-mühafizə, mobil bölmələri, həmçinin “Hədəf” mərkəzi daxildir (Əliyev A. 2018).

İlham Əliyev tərəfindən 2016-cı il martın 4-dəki sərəncamına əsasən “Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan gömrük orqanlarında gömrük nəzarətinin kompüterləşdirilmiş formaya keçid edərək vətəndaş-məmur meyarlarını azaltmaq üçün Yaşıl dəhliz sistemini həyata keçirib.

Eyni zamanda Yaşıl dəhliz sistemi vasitəsilə Azərbaycanın qonşu ölkələrinin vətəndaşları gediş zolağı vasitəsilə sürətli keçidi təmin edə bilirlər. Bu sistem vasitəsilə həm ölkələr arası ticarəti sadələşdirib, həm də ticarəti artırıb. Elektron və yazılı lövhələrdə Gömrük qaydaları əks olunur.

Əcnəbilərin Azərbaycana səyahəti zamanı öz ölkəsində qeydiyyatda olduğu nəqliyyat vasitələri 90 gün ərzində pulsuz gömrük ərazisində qalmasına icazə verilir (Əliyev A. 2017).

1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi ÜGT-a üzvlüyündən sonra bir çox işlərə imza atdı, bunlar aiddi ÜGT-nin Kioto Konvensiyası və Avropa İttifaqının gömrük qanunvericilik normalarının daxil olduğu inkişafda olan gömrük təcrübələri üzrə həyata keçirilən 2011-ci ildə qəbul olunan, 2012-ci ildə qüvvəyə minən Gömrük Məcələsidir.

Növbəti ÜGT ilə həyata keçirilən fəaliyyətlərdən biri isə, 2017-ci ildə Azərbaycan Gömrük Xidməti ÜGT-nin Maliyyə Komitəsinə seçilməsidir. Maliyyə komitəsinin əsas işi təşkilatın resurslarının necə istifadə edildiyini izləmək və gələn maliyyə ili üçün büdcə təklifləri ilə ÜGT Şurasına hesabat verməkdir (Əliyev A. 2018).

2019-cu ilin yanvarın 14-15i ÜGT-nin Baş katibi Kunio Mikuriyanın Bakı şəhərinə səfəri baş tutmuşdur. Bu səfərin əsas məsələsi olan Azərbaycanın ÜGT-da daha da inkişafı etməsi üçün İlham Əliyev, Azərbaycanın Baş Naziri cənab Novruz Məmmədov müzakirələr etmişlər. Mikuri qeyd edib ki, son dövrlərdə həyata keçirdiyi modernləşdirmə səyləri və şəffaflığın gücləndirilməsi nəticəsində gömrük işinin fəaliyyəti yaxşılaşıb. Nəticədə biznes mühiti yaxşılaşıb və gəlirlər artıb. İlham

Əliyev daha sonra ÜGT-nin ölkəsinə texniki dəstəyi davam etdirməsini xahiş etdi. Mikuri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə ÜGT sahəsindəki dəstəyi üçün öz təşəkkürlərini bildirdi. Onun sözlərinə görə, Azərbaycan güclü siyasi əzm sayəsində gömrük islahatlarında böyük irəliləyiş əldə edib. O, ÜTT-nin gömrük işinə dəstəyini vurğulayıb və Azərbaycanı texnologiyanın tətbiqi və institusional təkmilləşdirmələrdə təcrübəsini digər ölkələrlə bölüşməyə dəvət edib. Bu təklifin nəticəsi olaraq isə İlham Əliyev ÜGT-yə davamlı dəstəyini, həmçinin 2019-cu ilin iyunun 12-dən 14-dək Bakı şəhərində keçirilən ÜGT-nin IT/TI Konfransı və Sərgisi üzərindən dəstəqləyəcəyini bildirmişdir (<http://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2019/january/azerbaijan-is-aiming-for-transparent-customs.aspx>).

Azərbaycan Gömrük Xidməti öz fəaliyyətində Azərbaycanda yüksək biliyə malik gömrük işçilərinin və Azərbaycanı dünyada tanıdan gömrük mütəxəssislərin yaradılması üçün İlham Əliyevin 24 yanvar 2012-ci il tarixli sərəncamı ilə qəbul edilən və 2014-cü ilin sentyabrında işləməyə başlayan Gömrük Akademiyasını yaratdı. Gömrük Komitəsi öz gömrük əməkdaşlığını inkişaf etdirmək və potensialı genişləndirmək üçün, 2016-cı ilin iyun-iyul aylarında Qəbələdə, 1 il sonra isə Qusarda Tələbə konfransı həyata keçirib. Bu seminarlarda gömrük işi ilə maraqlanan alimlər, eləcə də gömrük mütəxəssisləri və dünya ekspertləri iştirak edirlər (Əliyev İ. 2016).

1.3. Müstəqil Azərbaycanın gömrük siyasəti, gömrük işinin mahiyyəti və dövlət tənzimlənməsində onun rolu və əhəmiyyəti

Gömrük işləri gömrük sərhədindən keçirilən malların tənzimlənməsi, gömrük rüsumlarının yığılması və nəzarəti kimi bir çox funksiyaları yerinə yetirir. Gömrük sərhədindən keçirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsi əməliyyatlarının formalaşdırılmasını tənzimləyən qanun qanunun aliliyi adlanır.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Müstəqil Azərbaycan Gömrük Komitəsi 1992-ci il yanvarın 30-da yaradılıb. Heydər Əliyevin 561 sayılı Fərmanı ilə Gömrük Komitəsi

yaradılıb. Gömrük Komitəsinin yaradılmasından 5 ay sonra, iyunun 1-də Heydər Əliyev Gömrük Komitəsi ilə bağlı məsələ ilə bağlı fərman imzaladı.

1 iyun 1992-ci il tarixdə Heydər Əliyevin fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Soveti “Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələləri haqqında” 301 nömrəli qərar qəbul etmişdir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra 30 yanvar 1992-ci il tarixli 562 nömrəli Fərmanla Dövlət Baş Gömrük İdarəsinin ilk rəisi Maqşud Məmmədov olmuşdur. Maqşud Məmmədovdan sonra Tofiq Kərimov 8 iyun 1992-ci il tarixli, İbrahim Valeyevin 5 oktyabr 1992-ci il tarixli 692 sayılı fərmanı, Tahir Əliyevin 30 iyul 1993-cü il tarixli 693 sayılı fərmanları ilə Tofiq Kərimov prezident seçildi (Nuriyev C. 2009: səh. 28).

1993-cü il sentyabrın 24-də Azərbaycan Respublikası Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv olmuşdur. 1995-ci il fevralın 5-də Azərbaycan Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv oldu və gömrük qaydaları haqqında saziş imzaladı.

Müqavilənin imzalanmasının əsas səbəbi təşkilatın nizamnaməsində “üzv dövlətlərin eyni hüquqi bazaya malik olmasının” qeyd olunmasıdır. 1997-ci il iyulun 25-də Milli Məclis “Azərbaycan Respublikasının gömrük məhsulları haqqında” Qanunu qəbul etdi.

1997-ci il yanvarın 10-da Gömrük Komitəsinin yaradılmasının 5 illiyi münasibəti ilə Heydər Əliyev Gömrük Komitəsinin sərəncamı ilə 1997-ci il yanvarın 30-nu gömrük işçilərinin peşə bayramı kimi qeyd etmişdir gömrük orqanlarını inkişaf etdirmək və yaratmaq, Peşəkar mühit, kadrlarla işin yenidən qurulması ilə hər bir gömrük əməkdaşının vətənə sədaqət prinsipinin vacib məsələ olduğunu göstərdi (Əliyev A. 2017).

Dəyişikliklər nəticəsində Azərbaycan gömrüyü keyfiyyətin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. Ölkəmizin milli büdcənin formalaşmasında böyük rolu var. Eyni zamanda, Milli Gömrük Komitəsinin mövqeyi xeyli yüksəlmiş, gömrüyünün iqtisadi dəyəri xeyli yüksəlmişdir.

2016-cı ildə büdcə gəlirlərinin artırılması, mal və materialların idxal-ixrac ticarətinə nəzarət, beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətdə tariflərin işlənib hazırlanması,

gömrük orqanlarının maliyyə və vergi mexanizmlərinin artırılması üçün tətbiq edilən fiskal siyasətin gücləndirilməsi istiqamətində ciddi işlər aparılıb.

2015-ci ildə Milli Gömrük Komitəsinin illik büdcə smetası 2016-cı ildəki 1,59 milyard manatdan 1,81 milyard manat təşkil edib. Eyni zamanda, 2016-cı ilin oktyabr ayının sonunda illik büdcənin 2 milyard 291,6 milyard manat olacağı və 1,81 milyard manatdan gömrük rüsumları və vergilərinin toplanacağı gözlənilir (Əliyev A. 2017).

Azərbaycan Dövlət Gömrük Nəzarət Məntəqəsi vasitəsilə malların sistemli keçirilməsini həyata keçirmək məqsədilə 2008-ci ildə GRNAS və GMO, 2011-ci ildə isə GRNAS və GMO-nun təzə sistemləri hazırlanmışdır.

2011-ci ildə yaradılan bütün işlər sənədsiz aparılıb, VAİS-in inteqrasiyası istiqamətində işlər görülüb. 2016-cı ildə gömrük-keçid məntəqəsində fiziki şəxslərin sərhədi daha sürətli keçməsi və məlumatların telefonla VAİS-ə telefonla çatdırılması üçün alt sistem yaradılmışdır. Eyni zamanda yazışmaların ödənilməsi üçün özbaşınalığın və korrupsiyanın qarşısını alacaq daha bir yardımçı sistem yaradılıb (Əliyev A. 2017).

Milli Gömrük Komitəsinin 2016-cı ildə ÜTT Siyasi Komitəsinə üzv seçilməsindən sonra gömrük sahəsində irəliləyiş əldə olunub. Daha sonra 2000-ci ilin dekabrında Azərbaycanda ÜGT Siyasi Komitəsinin, habelə Avropa İqtisadi Komissiyasının, İNTERPOLun, Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilatının (GUAM), Beynəlxalq Yol İttifaqının və Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının 44-cü iclası keçirildi. Təşkilat, türkdilli ölkələr, Əməkdaşlıq Şurası kimi qurumlarla əlaqələr ölkəmizin gömrük sahəsində nüfuzunu və inkişafını bir daha sübut etdi (Əliyev A. 2017).

2013-cü ilin iyun ayında ölkəmiz 2013-2014-cü illərdə ÜGT-nin Avropa Regionu üzrə vitse-prezidenti seçilib. Seçki Brüsseldə ÜGT-nin baş qərargahında Gömrük Əməkdaşlıq Şurasının 121/122 sayılı iclasında keçirilib.

Onu da qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan yeganə ölkədir ki, Ümumdünya Gömrük Təşkilatı nəzdində regional təlim mərkəzi, regional potensial ofisi və regional sinologiya mərkəzi fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, Azərbaycanda

Ümumdünya Gömrük Universitetləri Şəbəkəsinin yeganə regional ofisi fəaliyyət göstərir ki, bu da ölkənin və gömrük xidmətinin etibarlılığını nümayiş etdirir.

Bu arada, 2016-cı ilin oktyabr ayında Bakıda Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Potensialın Gücləndirilməsi Ofisi beş illik yubileyini qeyd edib. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin gömrük orqanları və müvafiq beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq Azərbaycan Gömrük İdarəsinin parlaq gələcəyini göstərir (Əliyev A. 2017).

Gömrük hüquqpozmalarına qarşı mübarizə aparmaq üçün Milli Gömrük Komissiyası təcrübəli itlər yetişdirir və onlara sinaqoqlar və narkotik maddələrin axtarışını öyrədir. Eyni zamanda, gömrük orqanlarına idxal edilən mallar, onların idxalçı və ixracatçılara təqdim etdiyi məlumatlar yoxlanılacaq, Hədəf Mərkəzinin insanların, yolların və yüklərin təhlükə barədə məlumatlandırılması sahəsində fəaliyyəti genişləndiriləcək və əlaqələndiriləcək.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Asiya İnkişaf Bankı və xarici agentliklərin qiymətləndirməsi nəticəsində 2010-cu ildə İnkişaf Proqramları Baş İdarəsinin nümayəndəsi Kağızsız Ticarət Ekspertləri Şəbəkəsi üzrə Məsləhət Komitəsinin İşçi Qrupunun üzvü olmuşdur. Bu layihə Azərbaycanda 2020-ci ildən fəaliyyətə başladı (<https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler>).

Milli Gömrük Komitəsinin (DGK) əsas funksiyası ticarəti və sahibkarlığı inkişaf etdirməkdir. Bu iş 19 yanvar 2019-cu il tarixində TIR EPD sistemi sahəsində həyata keçirilmişdir. Beynəlxalq yük reyestri vasitəsilə beynəlxalq daşımalar zamanı Azərbaycana gətirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin təhlükələri elektron TIR (elektron qabağı bəyannamə) ilə təhlil edilir ki, bu da yüklərin qısa müddətdə ölkədən kənara çıxmasına şərait yaradır (Camalov E. 2019).

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİ: YENİ TƏMAYÜLLƏR VƏ PROBLEMLƏR

2.1. Pandemiyaya qədər və pandemiya dövründə xarici ticarətin təhlili

İqtisadi azadlıq əldə edən Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatı şəraitində beynəlxalq münasibətlər sistemində öz layiqli yerini tutmuşdur. Bu dövrdə Azərbaycan regional və biznes sektorunda müstəqil iqtisadi siyasət aparan kiçik dövlətlərdən biri idi. O, balanslaşdırılmış və çoxvektorlu əməkdaşlığa, bərabər münasibətə və əməkdaşlıq üçün etibarnamə prinsiplərinə əsaslanan iqtisadi marağı ifadə edir.

Belə xarici ticarət strategiyası bizim beynəlxalq aləmdə mövqələrimizi gücləndirəcək. Bu strategiyanın həyata keçirilməsi xarici siyasətdə tarazlıq yaradacaq, iqtisadi potensialın istiqaməti beynəlxalq siyasətdə mövqələrini gücləndirəcək, Azərbaycan diasporunun daha güclü təşkilatının inkişaf etdirilməsi regionun güclü iqtisadi mərkəzlərindən birinə çevriləcək (Mamadov A.B. and Amirova F. 2020: p.2).

2017-ci il Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemdə yayılmasının 25 illiyidir. İlk dəfə olaraq Türkiyə ilə diplomatik əlaqələr quran Azərbaycan dünya miqyasında bir çox dövlətlərlə diplomatik əlaqələr qurub.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın xarici siyasəti Azərbaycanın digər dövlətlərlə və beynəlxalq strukturlarla iqtisadi əlaqələrinin məcmusudur. 2019-cu ildən Azərbaycan BMT-yə üzv olan 182 dövlət, MDB ölkələri, Mərkəzi Afrika Respublikası, Konqo Respublikası, Ekvatini, Yeni Qvineya, Sent Kit və Nevis, Qonq və s. vasitəsilə diplomatik əlaqələrin diapazonunu genişləndirir (www.azerbaijans.com “International Economic Relations”).

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin əsas formaları əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq ticarəti, kapital miqrasiyası, elmi-texniki əməkdaşlıq, əmək miqrasiyası, valyuta münasibətləridir. Buna görə də beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin ən inkişaf etmiş forması xarici ticarətdir.

Xarici ticarət fəaliyyəti konkret olaraq hazır məhsul, maşın və avadanlıqlar, xammal və xidmətlər ticarətinə bölünür. Beynəlxalq ticarət bütün dünya ölkələri arasında ödənilən ümumi ticarətə aiddir. Lakin “beynəlxalq ticarət” termini daha dar mənada istifadə olunur. Buraya, məsələn, inkişaf etməkdə olan ölkələrin, istənilən qitənin, regionun ümumi ticarət dövriyyəsi, məsələn, Şərqi Avropa ölkələrinin ümumi ticarət dövriyyəsi və s.

Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı yoluna qədəm qoymuş Azərbaycan üçün dünya ticarətində iştirak xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (Məmmədov A.B., Əmirova F. 2020: s.3).

Qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşma şəraitində xarici ticarət əlaqələri nəzəriyyəsi dünya iqtisadiyyatının mühüm problemlərindən biridir (Məmmədov A.B., Əmirova F. 2020: s.3).

Beynəlxalq strategiya ticarət əlaqələrini və ölkələrin coğrafi mövqeyini gücləndirir. Mədəni, linqvistik yaxınlıq işgüzar münasibətlərin qurulması üçün cəlbedicidir. Bu əlaqələr bir çox ölkələrdə həmkarlar ittifaqlarının formalaşmasına öz töhfəsini vermişdir.

Azərbaycan öz xarici siyasətini beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə əsaslanaraq həyata keçirir. Azərbaycan dövlətlərarası münasibətlərdə də qanunun aliliyinə və dövlətlər tərəfindən öhdəliklərə əməl olunmasına riayət edir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan dünyada getdikcə daha çox dövlətin əməkdaşlıq etmək istədiyi etibarlı tərəfdaş kimi qəbul edilir (Məmmədov A.B., Əmirova F. 2020: s. 3).

Azərbaycanın Avropa İttifaqı, ABŞ, Norveç, Kanada, Türkiyə və İsveçrə tərəfindən Ümumi Preferentlər Sistemində qoşulması gömrük rüsumlarını azaltmaqla Azərbaycan mallarının bu bazarlara daxil olmasına şərait yaradıb. Həmçinin Azərbaycan müstəqil dövlətlərlə azad ticarət müqavilələri imzalayıb.

Odur ki, 2020-ci ilə qədər olan dövr üçün strateji yol xəritəsində xarici şokların təsiri altında yaranmış vəziyyətdən çıxmaq üçün iqtisadiyyatın qısa müddətdə Azərbaycan iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsi, daha sonra isə iqtisadi artım istiqamətinin bərpası vacibdir. O, ortamüddətli perspektivdə iqtisadiyyatın

şaxələndirilməsi və yeni stimullar, qlobal iqtisadiyyata daha da inteqrasiya yolu ilə rəqabət qabiliyyətinin artırılması yolu ilə inkişaf etdiriləcək (Стратегическая Дорожная Карта, Баку, 6 декабря, 2016).

İqtisadi artım hesabına ÜDM-in real illik artımı, yeni iş yerləri yaradılması, qeyri-neft sektorunun ÜDM-də birbaşa xarici investisiyaların xüsusi çəkisini hazırkı 2,6 faizdən 4 faizə yüksəlməsi ilə nəticələnmişdir.

Dövlət büdcəsinin neft sektorunun gəlirlərindən və dövlət neft fondundan pul köçürmələrindən asılılığının azaldılması üçün, bu istiqamətdə maliyyə qaydalarına riayət etməklə, xərclərin orta müddətli planlaşdırılması, nəticəyə yönəlmiş büdcənin tərtib edilməsi, orta və uzunmüddətli büdcənin yaradılması yolu ilə maliyyə-büdcə sektorunun fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması iqtisadiyyat üçün eyni dərəcədə vacib məqamdır.

Qeyd edək ki, son illər Azərbaycanın reytingi maddi, qeyri-maddi və infrastruktur sahələrində eyni zamanda, bütün sahələrdə aparılan islahatlar və iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsi sayəsində yüksəlib. Dünya Bankının “Doing Business 2018” hesabatında Azərbaycan həyata keçirilən islahatların sayına görə Avropa və Mərkəzi Asiyada ən çox islahat aparan ölkə və ümumiyyətlə, dünyanın ən yaxşı islahatçı ölkəsi kimi tanınıb (Всемир Банк. Годовой отчет, 2018).

İqtisadiyyatda ixracın genişləndirilməsinə, qeyd etdiyimiz kimi, qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi diqqət yetirilir ki, bu da ixrac strukturunu artırmasına eyni zamanda, bu hazırda xarici valyutanın ölkəyə axınında mühüm amildir. Bu istiqamətdə əsas məsələ iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, xüsusən də qeyri-neft sektoruna investisiyaların stimullaşdırılması üçün dövlət tədbirləridir. Bu, 7 il müddətinə 50% gəlir vergisindən, 7 il müddətinə idxal vergisindən (vergi və rüsumlardan), 7 il müddətinə əmlak və torpaq vergisindən azadolmadır. Həmçinin qeyri-neft sektorunda ixracın dəstəklənməsi - ixracın stimullaşdırılması, xarici bazarlara çıxışın yaradılması üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə komissiyanın 3%-nin dövlət büdcəsindən ödənilməsidir (Mamadov A.B. and Amirova F.2020: p.4).

Bu xarici ticarət əlaqələri üçün də vacibdir, çünki onun coğrafi mövqeyi, hava limanları, dəniz limanları, dəmir yolu şəbəkəsi və azad ticarət zonaları onu regional logistika mərkəzinə çevirəcək. Məhz infrastrukturun inkişafı hər bir milli iqtisadiyyatın ixrac-idxal əlaqələrində mühüm rol oynayır ki, bu da Azərbaycanın planlaşdırılan iri layihələri başa çatdırmaqla, logistika əməliyyatlarını təkmilləşdirməklə yüksək dəyərə malik regional logistika mərkəzinə və tranzit ticarətinə çevrilməsinə imkan verəcək. Bakıda biznes yönümlü və logistika mərkəzi olan Azərbaycan Rəqəmsal Ticarət Qovşağının yaradılması yerli, regional və beynəlxalq ticarəti dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuş elektron platformadır.

Cədvəl 1: 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikasının ölkələr üzrə idxal-ixrac rəqəmləri cədvəldə əks olunub

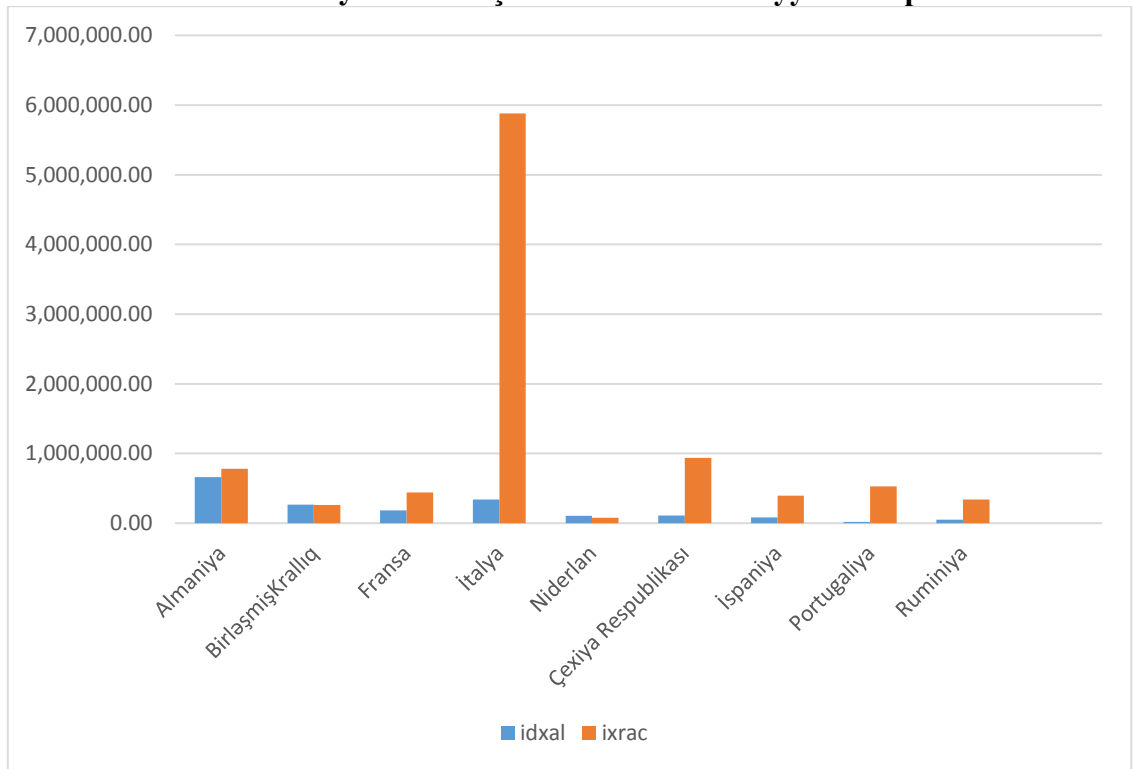
Ölkələr	İdxal, min ABŞ dolları ilə	İxrac, min ABŞ dolları ilə	Saldo(idxal-ixrac) min ABŞ dolları ilə
Almaniya	659 912,8	780 847,4	120 934,6
Avstriya	66 827,9	329 754,9	262 927,0
Belçika	56 196,1	9 204,2	-46 991,9
Bolqarıstan	26 409,0	39 475,6	13 066,6
Böyük Britaniya və Şimali İrlandiyanın birləşmiş krallığı	263 718,6	261 456,0	-2 262,6
Çexiya Respublikası	107 418,0	938 384,0	830 966,0
Danimarka	25 361,2	839,8	-24 521,1
Estoniya	3 740,1	1 314,5	-2 426,2
Finlandiya	29 331,8	617,4	-28 714,4
Fransa	183 050,1	441 672,6	258 622,5
Xorvatiya	1 928,3	245 844,0	243 915,7
İrlandiya	19 702,8	10 015,9	-9 686,9
İspaniya	82 960,6	396 368,1	313 407,5
İsveçrə	512 949,9	135 440,1	-377 509,8
İtalya	340 085,8	5 879 775,3	5 539 689,5
Kipr	809,9	833,2	23,3
Latviya	19 875,2	2 510,9	-17 364,3
Litva	20 106,1	1 956,2	-18 149,9
Lüksemburq	3 839,1	43 858,1	40, 019
Macarıstan	65 942,5	1 463,7	-64 478,8
Niderlan	103 849,0	77 982,8	-25 860,2
Norvec	104 683,1	2 841,6	-101 841,5
Polşa	96 112,2	7 894,8	-88 217,4
Portuqaliya	15 510,8	528 717,6	513 206,8
Ruminiya	50 808,0	338 160,8	287 352,8
Slovakiya	30 120,1	47,2	-10 072,9
Sloveniya	15 375,5	8 332,4	-7 043,1
Yunanıstan	9 490,4	161 147,1	151 656,7

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir, (<https://www.stat.gov.az/source/trade/>).

BVF analitiklərinin hesablamalarına görə, Azərbaycan iqtisadiyyatı 2019-cu ildə 2,7 faiz, 2020-ci ildə isə 2,1 faiz təşkil edib. 2017-ci ildə Azərbaycan 14,3 milyard dollarlıq məhsul ixrac edib.

Ölkədən ixracın ümumi həcmində neftin payı 82 faizə yaxındır. Bundan əlavə, təbii qaz, neft məhsulları, maşınqayırma məhsulları, meyvələr və digər ərzaq məhsulları ixrac edilir. Bu zaman əsas alıcılar İtaliya (33%), Türkiyə (8,5%), Kanada (5,5%), Çexiya (5,4%), Almaniya (4,9%) və Rusiya (1,4%) olub (<https://www.imf.org/>).

Şəkil 1: 2019-cu ildə Azərbaycan ilə ən çox idxal-ixrac əməliyyatları aparan ölkələr

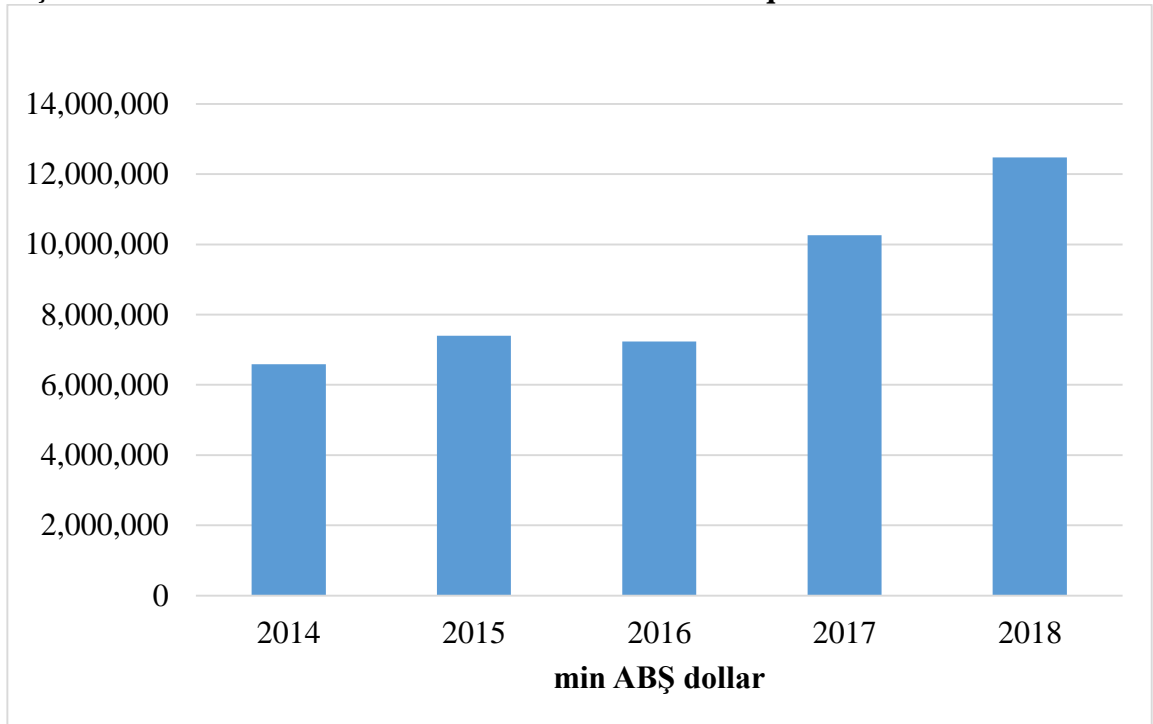
Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir, (<https://www.stat.gov.az/source/trade/>).

Rusiyanın Federal Ticarət Xidmətinin məlumatına görə, 2014-cü ilin yekunlarına əsasən, Azərbaycanla Rusiya arasında ticarət dövriyyəsinin səviyyəsi 2013-cü ildən 39,3% artaraq 6702,5 milyon dollar təşkil edib və bu artım tempi əsas tərəfdaşlardan biri Rusiya və Azərbaycan tərəfindən davam etdiriləcək (<https://eng.customs.gov.ru>).

Eyni zamanda 2014-cü ildən 2018-ci ilə kimi Azərbaycanın Avropa Birliyi ölkələri ilə ticarət münasibətləri şəkil 2-də əks olunmuşdur. Şəkil 2-dən də

göründüyü kimi 2017 və 2018-ci illər digər illərə nisbətə ticarət dinamikasının artım müşahidə olunub. Artımın əsas səbəbi neftin qiymətinin nisbətən artmasıdır.

Şəkil 2: 2014-2018-ci illərdə AB ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin dinamikası

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir, (<https://www.stat.gov.az/source/trade/>).

Azərbaycan ilə Qazaxıstan arasında ticari-iqtisadi əlaqələr ildən-ilə inkişaf edir. İki dövlətin əməkdaşlığının yeni sahəsinin formalaşmasında böyük perspektivləri var: neft kəmərləri, yollar və dəniz limanlarından, eyni zamanda enerji və taxıl məhsullarından istifadə etməklə Azərbaycan üçün, Mərkəzi Asiya respublikalarına, Çinə və Rusiyanın şərq bölgələrinə qısa yoldur, Qazaxıstan üçün isə Avropa, həm də dünya bazarlarına çıxışıdır. Bu istiqamətdə əməkdaşlıq geniş vüsət alıb. Bakıda taxıl terminalı tikilib ki, bu da Qazaxıstan taxılının maya dəyərini ucuzlaşması və onun tranzit Azərbaycan vasitəsilə dünya bazarlarına tədarükünün artması ilə müşayiət olunacaq.

Yaxın vaxtlarda xüsusi dəyirman kompleksi də istifadəyə veriləcəkdir. Öz növbəsində, Azərbaycan Qazaxıstanın qərb hissəsində tərəvəz terminalı üzərində işləyir.

Qazaxıstandan Azərbaycan sənayesi üçün mineral ehtiyatların, o cümlədən yun və taxılın tədarükü Azərbaycanın neft maşınqayırması, kənd təsərrüfatı məhsullarının qarşılıqlı tədarükü ilə birləşdirərək, beynəlxalq əlaqələrin diqqətini cəlb etmək olar. Bu gün Qazaxıstan kapitalının iştirakı ilə 18 şirkət yanacaq-energetika kompleksləri, nəqliyyat, tikinti, filiallar və nümayəndəliklər fəaliyyət göstərir (Mamədov A.B. and Amirova F. 2020: p.5).

Azərbaycan və Qazaxıstan arasında uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq məqsədiylə böyük fürsətlər BMT-nin SPECA Proqramı - Mərkəzi Asiya iqtisadiyyatları üçün xüsusi proqram açır. Mərkəzi Asiya və Xəzər regionu ölkələri arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, onların iqtisadiyyatlarının Asiya və Avropaya inteqrasiyasının inkişafı baxımından bu, bütün dünya üçün ən mühüm məsələlərdən biri kimi tanınır. Bu, enerji sektorunda hələ də həllini tapmamış bir sıra ofis problemlərinin həllidir (Mamədov A.B. and Amirova F. 2020: p.6).

İqtisadi birliyimiz əsasən enerji təhlükəsizliyinə əsaslanır, biz regionun, habelə Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatçısıyıq. Respublikada qaz sənayesi ön planda deyildi, bu gün bu sahəyə böyük tələbat səmərəli qaz siyasətini tələb edir. Qaz ixracı çərçivəsində respublika yanacağıın ən sərfəli qiymətə satılması və qazın Avropaya ixracı kimi prioritetləri nəzərdən keçirir. Qaz kəmərinin real resurs bazalarından biri Nabukodur.

Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin təhlili bu sektorda aparıcı rol oynadığını göstərir: 2008-ci ildə 44,5 milyon tona çatan Azəri-Çıraq-Günəşli, Şahdəniz və qaz hasilatı 163 milyard kubmetr olmuşdur (<https://www.stat.gov.az>).

Ən böyük ixrac boru kəmərləri “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” və “Bakı-Novorossiysk”, “Bakı-Tbilisi-Ərzurum”, “Bakı-Supsa” xarici iqtisadi əlaqələrdə mühüm boru kəmərləridir və ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsinə böyük təsir göstərir. Uğurlu xarici iqtisadi siyasət ölkələr arasında beynəlxalq ticarət infrastrukturunun inkişafını əvvəlcədən müəyyən edir. Dəmir yolu nəqliyyatı ümumilikdə müxtəlif ölkələrin mallarının birbaşa ticarətində, eləcə də turizmin inkişafı sahəsində sərnişin daşımalarında əsas yük daşıma vasitəsidir. Dəmir yolu

nəqliyyatının inkişafı, ticarətin payının artması, eləcə də ticarət əməliyyatlarında iştirak edən ölkələr arasında ticarət balansıdır.

Azərbaycan Şimal-Cənub istiqamətində beynəlxalq nəqliyyatın mərkəzindədir. Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyası iqtisadi inkişaf və ixracın genişlənməsi üçün çox böyük faydalar gətirir. Bu baxımdan Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi aktualdır. Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizində ölkədə xarici ticarət əlaqələrinin artmasıyla əlaqədar olaraq 2016-cı ildə dəmir yolu və dəniz nəqliyyatı və avtomobil nəqliyyatı da daxil olmaqla daşınan yüklərin həcmi 2015-ci illə müqayisədə 80 faiz artmışdır (Məmmədov A.B. və Əmirova F. 2020: p 6).

Qeyd etdiyimiz kimi, beynəlxalq ticarətin inkişafı iqtisadi artımın təmin edilməsinə, istehsalın maddi-texniki bazasının dəyişdirilməsi prosesinin sürətləndirilməsinə, əhalinin məşğulluğunun artırılmasına yönəlmişdir. Müasir şəraitdə qlobal bazar artıq bölünüb. Qərb bazarına çıxmaq çətindir, hər şey göstərir ki, bu gün şərq ölkələri ilə ticarət əlaqələri respublika üçün daha məqbuldur. Türkiyə, Pakistan, İran, Orta Asiya, Qazaxıstan, Çinin istehsal şəraiti, ixrac və idxal strukturu və s. kimi şərq ölkələri ilə iqtisadi cəhətdən əlverişlidir (Kasımlı V, 2020).

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində pandemiyanın yaratdığı problemlər xarici ticarətə də öz təsirini göstərmişdir. Pandemiya zamanı ticarətdə və iqtisadiyyatda artan qeyri-müəyyənlik başlıca ticarət tərəfdaşlarının iqtisadiyyatlarının daralmasına və potensial sifarişlərin azalmasına səbəb oldu. Nəticədə xarici ticarət dövriyyəsi həcm və dəyər baxımından azalmışdır.

Daha rəqabət qabiliyyətli ixracı təmin etmək üçün ucuz və yüksək keyfiyyətli xammal komponentləri tələb olunur. Statistika görə, 2020-ci ildə Azərbaycana idxal olunan malların kateqoriyası 2015-ci illə müqayisədə 20,6% artıb. İxrac əməliyyatlarında neft sektorunun payı 2709-2715 əmtəə mövqeyidir. Xam neftin üstünlük təşkil etdiyi neft-qaz sahəsinin şaxələndirilməsinin aşağı səviyyəsini nəzərə alaraq, ixrac olunan malların həcmi 12,3 faiz artmışdır. Azərbaycanın dünya ticarətində, eləcə də xarici ticarətdə liberallaşdırma siyasətinin fəlsəfəsi təkcə istehlakçıların daha ucuz olan məhsullara çıxış imkanlarını artırmaq deyil, həm də makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək məqsədiylə ixracın həcmi və dəyərini

artırmaqdan ibarətdir. Xarici ticarət iştirakçıları, məhsulları və coğrafiyası baxımından Azərbaycanda idxalın diversifikasiyası ixracın diversifikasiyasıyla müqayisədə daha genişdir (Hacızadə, <https://ereforms.gov.az>. 2021).

Cədvəl 2: Xarici ticarətin gömrük statistikasının əsas göstəriciləri 01.01.2020 - 31.12.2020

Göstəricilər	Min ABŞ dolları ilə	Milyon ABŞ dolları ilə	İxrac və idxalın xüsusi çəkisi, faizlə
Xarici ticarət dövriyyəsi	24 471 287.85	24 471.29	100.00
İxrac	13 740 567.63	13 740.57	56.15
İdxal	10 730 720.22	10 730.22	43.85
Xarici ticarət saldosu	3 009 847.41	3 009.85	-

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir, (https://customs.gov.az/uploads/foreign/2020/2020_12.pdf?v=1640608671).

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2020-ci ildə xam neft üzrə ixracından alınan gəlir 36,8%, neft üzrə məhsullardan alınan gəlir 36,2% azalaraq müvafiq olaraq 9,4 milyard ABŞ dolları və 295,1 milyon ABŞ dolları təşkil edib. Eyni vəziyyəti təbii qaz ixracında da görə bilərik. Bu rəqəm 7,4% azalaraq, 2,4 milyard ABŞ dollarından 2,2 milyard ABŞ dollarına enib (Hacızadə, <https://ereforms.gov.az>. 2021).

Cədvəl 3-də Azərbaycan Respublikasının 2019-cu ilə nisbədə 2020-ci ilin yanvar-noyabr aylarının iqtisadi göstəricisi müqayisə edilmiş, həmçinin 2020-ci ilə nisbədə 2021-ci ilin yanvar-noyabr ayları müqayisə edilib. Cədvəldə də görüldüyü kimi 2020-ci ildə pandemiyanın təsiri nəticəsində iqtisadi göstəricilər aşağıdır. Yalnız qeyri neft-qaz sənayəsi və kənd təsərrüfatı məhsulunda iqtisadi göstərici yüksəkdir. 2021-ci ildə isə pandemiya ilə mübarizədə Azərbaycanın həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində iqtisadi göstəricilər yenidən yüksəlməyə başladı. Yalnız əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlərlə, qeyri neft-qaz sektorunda aşağı olmuşdur.

Cədvəl 3: Azərbaycan Respublikasının 2020 və 2021-ci illər üçün iqtisadi göstəriciləri

Göstəricilər	2021-ci ilin yanvar-noyabr ayları	2021-ci ilin yanvar-noyabr ayları 2020-ci ilin yanvar-noyabr aylarına nisbətən, %-lə	2020-ci ilin yanvar-noyabr ayları 2019-cu ilin yanvar-noyabr aylarına nisbətən, faizlə
Ümumi daxili məhsul, milyon manat	80 688,2	105,3	95,7
o cümlədən qeyri neft-qaz ÜDM	50 451,9	106,4	97,1
Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM, manat	8 055,3	104,9	95,0
Sənayə məhsulu, milyon manat	47 897,2	105,5	95,3
qeyri neft-qaz sənayəsi	13 777,4	120,7	111,4
Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər, milyon manat	11 708,1	88,8	96,0
qeyri neft-qaz sektoruna	6 854,0	87,1	89,0
Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyon manat	8 612,1	103,8	102,0

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir, (<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>).

Tarixi statistik məlumatlara görə, pandemiyanın təsirlərinə baxmayaraq, ixracda yüksək paya malik olan az sayda mallar minimal dəyişikliklərə məruz qalıb. Tədqiqatın əsas problemi ixrac səbətində malların yalnız kiçik bir hissəsinin ixracın hərəkətverici qüvvəsi olması faktının yaratdığı riski daha da minimuma endirmək üçün mikro və makro dəstəyi təmin etməkdir.

Covid-19 pandemiyası zamanı ixrac portfelində mal və məhsulların çeşidinin 2,5 faiz azalması xarici sifarişlərin azalması ilə bağlı olub. 2017-2019-cu illərin statistikasına və 2020-ci ilin rüblük yekunlarına əsasən, qeyri-neft ixracında qeyri-neft ixrac səbətində yer alan 9 aparıcı məhsul üstünlük təşkil edir. 2017-ci ildən etibarən 9 aparıcı məhsulun tərkibində ixrac səbətinin 0,2-0,3 faizi intervalında minimal dəyişikliklər və bu malların ixracda payının təxminən 50 faiz dəyişməsi ixracın yüksək konsentrasiyasını sübut edir (Hacıadə, <https://ereforms.gov.az>. 2021).

Pandemiyadan sonrakı dövrdə ixracda kiçik və orta müəssisələrin payının artırılması üçün ucuz maliyyə resurslarına çıxışın təmin edilməsi, ixrac yönümlü kreditlərin və müxtəlif dəstək tədbirlərinin (beynəlxalq keyfiyyət standartlarının tətbiqi, elmi-tədqiqat və inkişaf xərcləri) verilməsi ixracın diversifikasiyasında məhsulların çeşidini genişləndirəcək.

Pandemiya zamanı ixrac məhdudiyyətlərindən irəli gələn ciddi ixrac problemləri post-pandemiya dövründə azad ticarəti daha da inkişaf etdirəcək. Azərbaycanın həvəsləndirici və dəstək verən ticarət və gömrük ittifaqlarına üzvlüyünü təmin etmək beynəlxalq ticarətə açıq olmaq yolunda əsas problemlərdən biridir.

Beləliklə, ixracın şaxələndirilməsi birbaşa iqtisadiyyatın şaxələndirilməsindən asılıdır. İqtisadi inkişafa və artıma nail olmaq üçün ixracın diversifikasiyası siyasətlərinə diqqət xarici ticarətin liberallaşdırılması ilə bağlıdır. İndiki vaxtda müqayisəli üstünlüyə malik məhsullar qiymət üstünlüyünə malik olmalı və keyfiyyət standartlarına cavab verməlidir (Hacızadə, <https://ereforms.gov.az>. 2021).

2.2. Pandemiya dövründə gömrük siyasətində baş verən əsas dəyişikliklər

Covid-19 epidemiyasıyla əlaqədar dövlət tərəfindən sərhəd nəzarətində həyata keçirilən tədbirlər.

- Koronavirus pandemiyası dövründə gömrük sərhəd-keçid məntəqələrində sanitariya nəzarətini gücləndirmək məqsədilə Gömrük Komissiyasının Tibbi Xidmətlər İdarəsi tərəfindən gömrük orqanlarının sanitar-gigiyenik davranışına dair “Metodik tövsiyə” hazırlanmışdır.

- Qeyd olunan Qərar üzrə Azərbaycan Respublikasının sərhəd ərazisindən keçən avtonəqliyyat vasitələrinin sürücülərinin sağlamlıq vəziyyəti yoxlanılır və onların təyinat məntəqəsi istiqamətində nəqliyyat vasitəsini tərk etməmək şərtiylə rahat hərəkəti idarənin müşayiət edən əməkdaşları tərəfindən təmin edilir. Yanacaq doldurma məntəqəsində yanacaq doldurmaq zərurəti yarandıqda sürücülər qoruyucu vasitələrdən istifadə edilməli və digər insanlarla ünsiyyət zamanı yoluxucu

xəstəliyin xarakterindən asılı olaraq minimum məsafəyə (ən azı 1 (bir) m) riayət etməlidirlər. Sürücülərin zəruri ehtiyacları da eyni şəkildə ödənilir.

- Qeyd olunan Qərara uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisindən tranzit keçən avtonəqliyyat vasitələrinin sürücülərinin sağlamlığının qiymətləndirilməsi zamanı sərhəd-keçid məntəqəsində yoluxma şübhəsi yaranarsa, onlar Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli orqanlarına qaytarılırlar. Həmin sürücülər əraziyə daxil olduqdan sonra və ya təyinat ölkəsinə gedərkən yoluxucu xəstəliyə tutulma şübhəsi yarandıqda, laboratoriya müayinəsi aparılmaqla müəssisəsinə göndərilir. Onların müalicəsiylə bağlı son qərar laboratoriya müayinələrinin nəticələrindən asılı olaraq verilir.

- Dövlət Gömrük Komitəsinin Tibb Xidməti Departamentinin tərkibində müasir “PCR” virus laboratoriyası yaradılmış və gömrük əməkdaşlarının müvafiq tibbi müayinədən keçirilməsi üçün lazımi şərait yaradılmışdır.

- Gömrük Komitəsi Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının ərazisində müəyyən edilmiş yerlərdən müvəqqəti saxlanma anbarı və gömrük anbarı kimi istifadə etməyə razılıq verir. Bu anbarlardan istifadə tranzitlə daşınan yüklərin saxlanmasına, yüklərin konteynerlərə, dəmir yolu vaqonlarına və ya avtonəqliyyat vasitələrinə yüklənməsi yolu ilə tranzitin davam etdirilməsinə şərait yaradıb.

- Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarlarıyla bəzi tibbi ləvazimatların və dərman vasitələrinin ölkədən ixracına müvəqqəti məhdudiyət qoyulmuş, Azərbaycana idxal olunan bir sıra tibbi ləvazimatlar və onların yerli istehsalı üçün tələb olunan xammal müvəqqəti olaraq idxaldan azad edilmişdir. Bütün gömrük-sərhəd buraxılış məntəqələrində dezinfeksiya baryerləri quraşdırılıb və mütəmadi olaraq dezinfeksiya tədbirləri görülür, həmçinin stasionar və portativ termal kameralar quraşdırılıb, buraxılış məntəqələrində xüsusi avadanlıqlarla təchiz olunmuş təcridxanalar hazırlanıb. Beynəlxalq daşımalarda iştirak edən sürücülər tərəfindən Covid-19 virusunun təhlilini təsdiq edən arayış əsasında bəzi ölkələrin ölkə ərazisinə girişi ilə bağlı tələbləri nəzərə alınaraq, bu testlərin həm sərhəddə, həmçinin də sərhəddən kənar keçirilməsi təşkil edilib.

- Riskli kateqoriyalı heyvanların, zooparklar və zooparklar üçün gətirilən vəhşi heyvanların, habelə heyvan mənşəli məhsulların və dəniz məhsullarının birbaşa və ya tranzit ölkələrdən idxalı müvəqqəti məhdudlaşdırılır.

- ÜGT-nin baş katibi cənab Kunio Mikuriya Şuranın sədri kimi, Azərbaycan, Dominikan, Hindistan, Bəhreyn, Qvineya və Botsvananın gömrük xidmətlərinin rəhbərləri sədr müavinləri 22 aprel 2020-ci il tarixində qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədiylə beynəlxalq gömrük əməkdaşlığının gücləndirilməsi məqsədilə videokonfrans keçirmişlər. Bu videokonfransda pandemiya ilə mübarizədə həyata keçirilən tədbirlər və müntəzəm məsləhətləşmələr aparılıb.

- 6 may 2020-ci il tarixində Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasına üzvləri, müşahidəçi dövlətlər, müşahidəçi dövlətlərin İqtisadiyyat/Ticarət nazirləri və gömrük idarələrinin rəhbərləri arasında iqtisadiyyatın hazırkı vəziyyəti və beynəlxalq münasibətlərə dair birgə videokonfrans keçirilib. Bu videokonfransda Covid-19 şəraitində ticarət və görülən tədbirlər haqqında danışılıb (Dövlət Gömrük Komitəsi. 2020).

Azərbaycanla Gürcüstan arasında dövlət sərhədinin müvəqqəti bağlanması ilə bağlı 2020-ci ilin martın 13-də qəbul edilmiş qərarın müddəti aprelin 20-dək uzadılıb. Bununla belə, yüklərin daşınması üçün tranzit dəhlizi var. Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında dövlət sərhədinin müvəqqəti bağlanması haqqında 29 fevral 2020-ci il tarixli qərarın müddəti aprelin 20-dək uzadılıb (Beynəlxalq Avtomobil Nəqliyyatı Assosiasiyasının bəyanatı. 2021).

Rusiyanın Dağıstan Gömrük İdarəsi bəyan edib ki, Yaraq-Kazmalıyar sərhəd zastavasının (Rusiya-Azərbaycan sərhədi) yenidən qurulmasıyla əlaqədar hazırda Rusiya sərhədindən yüklərin daşınmasına gömrük və digər nəzarətlər Novo-Filya sərhəd zastavasını vasitəsilə həyata keçirilir. Bu prosedur Yark-Kazmalıyar keçid məntəqəsinin yenidən qurulmasına qədər həyata keçiriləcək (Rusiya Federasiyası Federal Gömrük Xidmətinin Şimali Qafqaz Gömrük İdarəsi. 2021-ci il).

Koronavirusun bütün dünyada yayılmasına və infeksiyanın yayılması təhlükəsinə Azərbaycan Respublikasının reaksiyasını əlaqələndirmək üçün müvafiq dövlət orqanlarının məsul işçilərindən ibarət Operativ Qərargah yaranıb. Eyni

zamanda pandemiyanın təsirinin qarşısının alınması üçün Tədbirlər Planını həyata keçiriblər. Yuxarıda göstərilən Tədbirlər Planının və Operativ Qərargahın qərarlarının icrası məqsədilə Gömrük İdarəsi tərəfindən aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilib.

- bütün gömrük keçid bölmələrində gücləndirilmiş iş rejimində işləməyə başlayıb;

- Azərbaycan, İran, Gürcüstan və Rusiya Federasiyası arasında dövlət sərhədinin müvəqqəti bağlanması barədə qərar, hər iki ölkə vətəndaşlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və sağlamlığının qorunması məqsədilə qarşılıqlı anlaşma üzərindən qəbul edilib;

- İran İslam Respublikasından və ya onların ərazisindən yük avtomobilləri ilə gətirilən mallar gömrük sərhəd-keçid məntəqələrinin yaxınlığında yerləşən terminallarda Azərbaycan Respublikasına yük avtomobilləri ilə daşınır;

- İran İslam Respublikasından gələn yük avtomobillərinin xüsusi tranzit dəhlizindən polis müşayiəti ilə daşınmasına icazə verən qərar ilkin olaraq qəbul edilib;

- COVID-19-un müalicəsi üçün tələb olunan malların sürətli və rahat daşınması xüsusi prioritetdir;

- kadrlar Səhiyyə Nazirliyinin mütəxəssisləri tərəfindən təlim keçmişdir;

- işçilər üçün əlcəklər, maskalar, kombinezonlar və eynəklər kimi təqdim edilmiş fərdi qoruyucu vasitələrdən istifadə etmək məcburidir;

- əllərin yuyulması və dezinfeksiya edilməsi, səthlərin və ictimai yerlərin dezinfeksiya edilməsi kimi müvafiq gigiyena tədbirləri həyata keçirilib;

- yük maşınlarının və nəqliyyat vasitələrinin dezinfeksiya edilməsi;

- risk zonalarından qayıdan şəxslər qayıtdıqdan sonra 14 gün ərzində ofisə daxil ola bilməzlər;

- bütün gömrük sərhəd-keçid məntəqələrində sənişinlər arasında COVID-19-un qarşısının alınması ilə bağlı ÜST-nin tövsiyələrini əks etdirən vəərəqələrin davamlı olaraq yayılması;

- təyyarələrdə, gəmilərdə və avtobuslarda bədən istiliyinin yoxlanılması;

- hava limanlarında, dəniz limanlarında və yerüstü giriş məntəqələrində uçuş zamanı bədən istiliyinin yoxlanılması və sağlamlıq sorğusu;

- hərarət və ya öskürək kimi simptomları olan şübhəli səfərlərin əlavə müayinə və müşahidə üçün təcrid edilməsi və xəstəxanaya köçürülməsi;

- Operativ Qərargahın müvafiq qərarında uyğun olaraq ölkələrə son 28 gün ərzində səfər etmiş səfərlərin təcrid edilməsi və sonrakı müayinə və müşahidə üçün xəstəxanaya köçürülməsi;

- giriş səfərlərindən ünvanı, əlaqə məlumatları və son 28 gün ərzində səfər etdikləri ölkələr haqqında bütün lazımi məlumatları göstərən sağlamlıq bəyannamə formalarını doldurmaları tələb olunur (Dövlət Gömrük Komitəsi. 2020):

2.3. Pandemiya dövründə xarici və daxili ticarət əlaqələrində gömrüklə bağlı əsas problemlər

Qlobal epidemiya olan Covid-19 istehsal və yığım sistemlərini kökündən dəyişdirir. Epidemiyadan əvvəlki dövrün ticarət əlaqələri dəyişir və ənənəvi təchizat zəncirində fasilələr yaşanır. Epidemiyanın tələb və təklif balansında yaratdığı şok bir tərəfdən xarici ticarət həcmnin azalmasına, digər tərəfdən isə innovativ inkişafı səbəb olur.

Beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətlərin getdikcə daha çox parçalanması, coğrafi cəhətdən səpələnmiş dəyər zəncirlərinin idarə olunmasına konseptual yanaşma kimi qlobal dəyər zəncirinə dair tədqiqatları gücləndirir (Kano L. 2018: p.685).

Qlobal dəyər zəncirlərini formalaşdıran və qlobal miqyasda firmalararası şəbəkələrdə həyata keçirilməsində istehsalın müxtəlif mərhələlərindən tutmuş son istehlakçılara çatdırılmasına və hətta istifadə edildikdən sonra utilizasiyaya qədər mal və ya xidmət üçün tələb olunan bütün proseslər əhatə edilir (Cattaneo O. 2010: p.3-4).

Qlobal dəyər zənciri yanaşması o deməkdir ki, azad bazar olmayan, beynəlxalq miqyasda yayılmış, daxilolma təchizatı, ticarət, istehsal və son marketinqin inteqrasiya olunmuş sistemlərindən asılı olan müxtəlif firmaların məhsula xas dəyər zəncirlərinin birləşməsi kimi başa düşülə bilər (Gibbon B. & Ponte S. 2008: p.366).

Daxili və xarici tələb şoku olan Covid-19 böhranında bir-birinə bağlı təchizat zəncirlərinə malik ölkələr ticarət, kapital və pul köçürmələri axınlarında ən böyük daralmalarla üzləşirlər (Addison T. 2020: p.2).

Müəyyən bir ölkədə məhsula tələbatın aşağı olması digər ölkələrdə istehsal olunan xammallara tələbi azaldır; bu, böhran global olduğu zaman eyni vaxtda birdən çox yerə təsir edə bilər (OECD, 2020b).

Biz ticarət biznesi ilə bağlı bu təchizat zəncirlərini davam etdirmək üçün bir sıra çətinliklər görməyə başlayırıq. Misal üçün:

- Səyahət qadağaları ilə əlaqəli sərnəşin reyslərinin ləğvi hava yüklərinin mövcudluğunu məhdudlaşdırdı, zəruri malların təcili daşınması tələbi artırdı və nəticədə hava yüklərinin çatdırılma müddətlərinin qiymətində artım oldu. Bu, bəzi vaxta həssas tibbi ləvazimatlar və bəzi yüksək dəyərli ərzaq ticarəti üçün vacibdir (Curran E. 2020).

- Əhəmiyyətli göndərmə limanları fevral ayında yüklərin illik 10%-dən 20%-ə qədər azaldığını bildirdi. 50-dən çox ölkə limanın bağlanması və karantin tədbirlərindən tutmuş əlavə sənədləşdirmə tələblərinə və müayinəyə qədər liman protokollarını dəyişdi. Bununla belə, bəzi ölkələr yük daşımalarının emalını sürətləndirmək üçün giriş limanlarında və sərhəd keçidlərində də “yaşıl zolaqlar” qurdular (Baschuk B. 2020).

- Virusun vurulduğu vaxt çoxlu sayda daşıma konteynerləri Çin limanlarında idi və onların hərəkətinə qoyulan məhdudsiyyələr konteynerlərin qiymətinin artdığını (bəzi hallarda xeyli dərəcədə) qıtlığa gətirib çıxardı ki, bu da yüklərin, o cümlədən ərzaq məhsullarının qiymətinə axıcı təsir göstərir (www.oecd.org/coronavirus/).

- Bağlamalar həmçinin limanlarda gəmiləri boşaltmaq üçün işçi qüvvəsinin mövcudluğuna (xüsusilə bunun daha az avtomatlaşdırıldığı ölkələrdə) və ya işçilər üçün artan qoruyucu tədbirlər səbəbindən xərclərin artmasına təsir göstərir (Palmer S.B.2021: p.20).

- Ümumiyyətlə, tədarük zəncirinin bütün iştirakçıları üçün əlavə sağlamlıq və təhlükəsizlik tədbirlərinin təmin edilməsi zərurəti bütün təchizat zəncirlərinə təsir edir (bu, xərclərə və vaxta təsir edir) (Whalen J.C. 2019: p.14).

- İnsanların hərəkətliliyinə qoyulan məhdudiyyətlər və kilidləmələr SPS üçün malların fiziki yoxlanılmasından, TBT üçün sınaq və sertifikatlaşdırmaya, antidempinq araşdırmalarının aparılma üsulunun dəyişdirilməsinə qədər müxtəlif ticarət proseslərinə təsir göstərir (James H. 2020: p.28).

Yenə epidemiya zamanı insanların və malların hərəkətinə məhdudiyyətlər, nəqliyyat və gediş xərcləri, gömrük prosedurları üçün sərhəddə əlavə öhdəliklərin tətbiqi xarici ticarətə mənfi təsir göstərmişdir. Covid-19 epidemiyasının başlanğıcından bəri dəniz və quru nəqliyyatı böyük ölçüdə funksional olaraq qalmasına baxmayaraq, 2020-ci ilin mart ayında qlobal hava yükdaşıma qabiliyyəti 24,6% azaldı (WTO, 2020).

Əmtəə ticarətinin həcmi 2020-ci ilin birinci rübündə 2019-cu ilin eyni rübü ilə müqayisədə 3% azalıb (WTO, 2020).

Çinlə ən çox kommertiya əlaqələri olan ölkələrin iqtisadiyyatları birinci turda ən böyük təsirləri yaşadılar (Addison T. 2020: p.2).

Azərbaycan Gömrük Sistemi

Vətəndaşların bu xəttədən keçidi gecikdirilmədən sənişin xətti-dezinfeksiya işləri aparılıb, ölkəyə gələn vətəndaşların bədən istiliyinin termal kameralarla ölçülməsinə başlanılıb. İrana səfər edən vətəndaşlara virusdan qorunmaq üçün zəruri vasitələrdən (maska, dezinfeksiyaedici vasitələrdən) istifadənin vacibliyi barədə məlumat verilib.

İlk günlərdə Qum şəhərindən olan vətəndaşlar, simptomların olub-olmamasından asılı olmayaraq, həkim nəzarəti altında, koronavirusla mübarizə məqsədilə yaradılmış xəstəxanalarda 14 gün müddətinə karantində saxlanılıblar. Fevralın 25-dən sonra həm İranda koronavirusun yayılma sürətinin artması, həm də Azərbaycan üzərindən Gürcüstana gedən vətəndaşda koronavirus aşkarlanması ilə İrana gələnlərin sayı azalmağa başlayıb.

Daha sonra ölkəyə gələn vətəndaşlar gəlişindən asılı olmayaraq həkimlər tərəfindən hərərətləri ölçülməklə Covid PCR testi üçün boğaz və burunlarından tampon nümunəsi götürülüb və qeydiyyat prosesi aparılıb. Qeydiyyat zamanı əlaqə nömrələri, iş yerləri, gəliş marşrutları və evdə olan insanlar haqqında məlumatlar əldə edilib.

Bu, kiməsə koronavirus diaqnozu qoyularsa, ətrafının tez bir zamanda təcrid olunaraq karantinə alınması üçün nəzərdə tutulmuşdu. Sərhədin bağlanması ilə bağlı İran hökuməti ilə ikitərəfli danışıqlar fevralın 28-də, İran vasitəsilə ölkəmizə gələn Rusiya vətəndaşında koronavirus aşkar edildikdən sonra başlayıb və fevralın 29-u saat 16:00-da sərhəd müvəqqəti olaraq bağlanıb (Ahmedova X. s.376).

Sərnişin daşıma xətti (avtomobillər)-Sərnişin xəttində görülən ehtiyat tədbirləri ilə nəqliyyat vasitələri ölkəyə daxil olarkən ilk dezinfeksiya prosesinə daxil edilir, daha sonra lazımi prosedur çərçivəsində ölkəyə daxil olurlar (Ahmedova X. s.376).

Yükdaşıma xətti-sərhədlərin bağlanması yük daşımalarına çox da təsir etmədi. Gücləndirilmiş rejim çərçivəsində ölkəyə gətirilən yüklər dezinfeksiya edilir və əcnəbi sürücülərin ölkəyə girişi məhdudlaşdırılır, onların yükləri gömrük nəzarəti altında sərhəddə boşaldılır və yerli avtonəqliyyat vasitələri ilə təyinat yerinə daşınır.

Eyni şəkildə, İrandan gələn yerli sürücülər boşaldılaraq dezinfeksiya edilir və sürücülər 14 gün karantində saxlanılır. Tranzit yüklər isə polis nəzarəti altında ölkədən buraxılır (Ahmedova X. 2021: p.376).

Hansı xətti keçməsindən asılı olmayaraq, COVID-19-a yoluxmada şübhəli bilinən şəxsin şəxsiyyətini müəyyən edən GSKN (Gömrük Sərhəd Nəzarəti Postu) əməkdaşlarının hərəkətlərinin ardıcılığı (Ahmedova X. 2021: p.376).

Sərhədi keçən və Respublika ərazisinə daxil olan hər bir şəxs GSBM-dən keçərkən stasionar istilik kamerası ilə müşahidə olunur (GSBM ərazisinə tibbi maska ilə daxil olmalıdır!). Bədən istiliyi 37,3°C və daha yüksək olduqda, baş sanitariya müfəttiş kontaktsiz elektron termometrdən istifadə etməklə şəxsin bədən istiliyinin ölçülməsini həyata keçirir.

Bədən istiliyi 37,3 ° C və ya daha yüksək olduqda, temperaturun ölçülməsi cəvə termometrindən istifadə edərək xüsusi olaraq ayrılmış ərazidə təkrarlanır. Yüksək

hərərət təsdiqlənərsə, COVID-19-a yoluxmaqda şübhəli bilinən şəxs tərəfindən sorğu anketi doldurulur və ən qısa zamanda Tibbi Regional Bölmələri İdarəetmə Birliyinin nümayəndələrinə göndərilir. Anket şəxs tərəfindən doldurulduqdan sonra onlar təcridxanaya yerləşdirilir və baş sanitar müfəttiş tərəfindən fərdi qoruyucu vasitələrlə müşahidə edilir.

Eyni zamanda, Xəbərdarlıq Alqoritminə uyğun olaraq müvafiq məlumatlar anında ötürülür. Ən gec iki saat ərzində COVID-19-a yoluxmada şübhəli bilinən şəxs sonrakı müşahidə və müalicə üçün Tibbi Regional Bölmələri İdarəetmə Birliyinin nümayəndələri tərəfindən təyin edilmiş tibb müəssisəsinə (karantin müşahidəsi) yerləşdirilir. İnfeksiyaya yoluxmaqda şübhəli bilinən şəxsin təxliyyəsinə 103 Təcili Tibbi Yardım xidmətləri cəlb olunur və şəxs xüsusi ayrılmış marşrutla təcridxanadan Təcili Tibbi Yardıma keçirilir.

Evakuasiyadan dərhal sonra COVID-19-a yoluxmada şübhəli bilinən şəxsin yerləşdiyi yerlərdə yekun dezinfeksiya aparılır. Bundan əlavə, COVID-19-a yoluxmaqda şübhəli bilinən şəxsin təcrid olunduğu dövrdə əmələ gələn biotəhlükəli tibbi tullantılar zərərsizləşdirilir (Ahmedova X. 2021: p.376).

Aşağıdakı cədvəldə pandemiyanın təsirinin xarici ticarət obyektini olan malların daşınması vasitələri üzrə rəqəmlərə əks olunması göstərilir:

Cədvəl 4: Azərbaycanın Xarici Ticarəti üçün Malların Nəqliyyat Vasitələri

Nəqliyyat vasitələri	2019 (ton)	2020 (ton)
Dəniz nəqliyyatı	1 546 716.98	912 363.04
Dəmir yolu ilə yükdaşıma	7 563 633.86	7 123 789.05
Motorlu nəqliyyat vasitələrinin daşınması	3 782 522.06	3 761 745.10
Hava nəqliyyatı	83 150.02	67 747.72
Poçt	2.90	306.64
stasionar nəqliyyat vasitələri	41391 759.33	38475 259.70
özüyəriyən maşınlar	75 540.71	39 357.81
Ümumi	54 443 325.8	50380 569.07

Mənbə: Azərbaycan Gömrük Statistika məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir, (<https://stats.customs.gov.az/groups>).

Burada gömrük işçiləri tərəfindən qarşısı alınan gömrük hüquqpozmalalarının sayındakı fərqlər pandemiya dövrü ilə əvvəlki il arasında müqayisə edilib.

Göründüyü kimi, fərqlər bütün maddələrdə özünü göstərir. Bunun əsas səbəbi sərhədlərin bağlanmasıdır. İstər qaçaqmalçılıqda, istər narkotikin miqdarında, istərsə də onu törədənlərin sayında böyük fərqin əsas səbəbi sərhəd keçidlərinin azalması ilə bağlıdır (Ahmedova X. s.377).

Gömrük və digər xidmətlər (sərhəd mühafizəsi, sanitariya-karantin, nəqliyyat, rabitə və s.) o vaxtdan fəaliyyət göstərir. Ona görə də Azərbaycanda gömrük xidmətinin əsrlərə gedib çıxan zəngin tarixi var. Tarix boyu gömrük dövlətlərarası ticarət münasibətlərində malların sərhədlərdən keçirilməsinə nəzarət etmişdir.

Nəticədə pandemiya bütün sahələrdə olduğu kimi xarici ticarətimizə də öz təsirini göstərmiş və bu gün də davam edir. Pandemiyanın ilk ilində ölkəmizdə ixrac azalıb. Bundan əlavə deyə bilərik ki, sərhədlərin bağlanması, keçidlərin azaldılması bəzi gömrük daxil olmalarının və gömrük cinayəti törədənlərin sayının azalmasına səbəb olur.

Ölkəmizdə pandemiya dövrü əvvəlki dövrlə müqayisədə ən çox fərq göstərən sahə həm ölkə daxilində, həm də xaricdən internet üzərindən edilən alış-veriş olub. Bunun əsas səbəbi ölkəmizdə ticarət mərkəzlərinin bağlanması və fəaliyyətlərinin məhdudlaşdırılmasıdır (Ahmedova X. s.377).

III FƏSİL. PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Pandemiya dövründə Azərbaycanın xarici ticarətində başverən problemlərin həlli yolları

Ölkələr fəvqəladə ticarət tədbirlərini ləğv etdikcə və bərpa planlarını tətbiq etdikcə, daha güclü və daha davamlı bərpaya nail olmaq üçün ticarət siyasətlərinin çoxşaxəli təsirini qiymətləndirməli olurlar.

Bütövlükdə, özəl sektorun sürətli və davamlı qayıdışını dəstəkləyən ticarət siyasətləri Hökumətlərin “daha yaxşı yenidən qurma” yükündən istifadə etməyə kömək edəcək. Bərpa paketinin ayrılmaz elementi kimi ticarəti seçərkən vacib olan üç element müzakirə olunur:

(a) şəffaflıq,

(b) əməkdaşlıq,

(c) mövcud çoxtərəfli ticarət sistemindən və onun çərçivəsindən ən yaxşı şəkildə istifadə etmək (unctad.org).

Ticarət tədbirinin şəffaflığının artırılması. Şəffaflıq qaydalara əsaslanan ticarət sistemində etimadın və əməkdaşlığın bərpasına kömək edir. Bu, ticarət xərclərini azaldır və ticarəti təxminən 20-25 faiz artırmağa bilər. Bu daha çox COVID-19-dan təsirlənən və nisbətən daha çox qadını işə götürən kiçik və orta sahibkarlıqlara fayda verəcəkdir.

Müxtəlif ticarət sazişləri üzrə şəffaflıq öhdəliklərinin artan yükü ilə üzləşən Hökumətlər üçün daha çox dəstəyə ehtiyac var. Məsələn, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransı (BMTTİK) şəffaflıq tələblərinin həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq üçün Sıx İqtisadi Münasibətlər üzrə Pacic Sazişi PACER - Plus imzalayanlar üçün ticarət portalı qurdu.

Yeni Ticarət Təhlili və İnformasiya Sistemi (TRAINS) proqramı Hökumətlər tərəfindən real vaxt rejimində qeyri-tarif ölçüləri məlumatlarının toplanmasını asanlaşdırır və müxtəlif dövlət qurumları arasında bu cür qaydaların asan əldə edilməsinə imkan verir. Hökumət səviyyəsində şəffaflığa nail olmaqla, milli və hətta

regional siyasət ahəngdarlığını gücləndirməyə kömək edəcək və nəticədə ümumilikdə daha yaxşı siyasət nəticələrinə nail olacaqdır (dataentry.trains.unctad.org).

Media, özəl sektor və tədqiqat institutları kimi qeyri-hökumət qurumları şəffaflığı gücləndirmək üçün güclərini birləşdirə bilər. Son bir neçə ay ərzində media bir çox beynəlxalq təşkilatlar, hökumətlər və tədqiqatçılar tərəfindən faktiki məlumat mənbəyi kimi istifadə edilmişdir.

Özəl sektor da şəffaflığın artırılmasında hərəkətverici qüvvə ola bilər. Məsələn, BMTTİK tərəfindən dəstəklənən Afrika İttifaqı Afrikada tacirlərə şikayətlərini bildirməyə və hökumətlərə maneələri izləmək və həll etməyə imkan verən qeyri-tarif maneələr mexanizmi yaratmışdır.

Qlobal miqyasda BMTTİK qeyri-tarif tədbirləri haqqında məlumat toplamaq üçün müxtəlif agentliklər və tədqiqat institutları ilə işləyir. Hazırda BMTTİK özünün TRAINS verilənlər bazası vasitəsilə dünya ticarətinin təxminən 80 faizini əhatə edən məlumatları təqdim edir (trains.unctad.org/Forms/Analysis.aspx).

Pandemiya dövründə qeyri-tarif tədbirləri ilə bağlı şəffaflığın əhəmiyyəti artıb. Əvvəllər müzakirə edildiyi kimi, qeyri-tarif tədbirləri mal ticarəti axınına təsir göstərə biləcək bütün siyasət tədbirlərinə müraciət edir və ölkələr tərəfindən tətbiq edilən qeyri-tarif tədbirlərinin əksəriyyəti insan, bitki və heyvan sağlamlığının qorunmasına, məhsul təhlükəsizliyi və ekoloji davamlılığa yönəlmiş tənzimləyici tədbirlər kateqoriyasına aiddir. Yəni, demək olar ki, COVID-19 pandemiyasına qarşı tətbiq edilən bütün təcili tədbirlər qeyri-tarif tədbirləri kimi təsnif edilir.

Düzgün tərtib edilərsə və həyata keçirilərsə, onlar ölkələrə iqtisadi, sosial və ekoloji qazanc əldə etməyə kömək edəcəklər (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı/Asiya və Sakit Okean üçün İqtisadi və Sosial Komissiya (ESCAP) və UNCTAD, 2019).

Qlobal sağlamlıq böhranlarını həll etmək üçün ticarət əməkdaşlığının gücləndirilməsi. Qlobal sağlamlıq böhranının məruz qaldığı bir çox problemlər ölkələrin əməkdaşlıq səylərini gücləndirməsini tələb edir. İqtisadiyyatın bərpasına yönəlmiş ticarət tədbirlərinə gəldikdə, ikitərəfli və ya regional çərçivələr vasitəsilə ticarət tərəfdaşları ilə əməkdaşlıq siyasət tədbirinin birtərəfli qaydada həyata keçirildiyi vəziyyətdən daha çox multiplikativ effekt əldə etmək üçün daha faydalı

ola bilər. Bu cür əməkdaşlıq həm də çoxtərəfli səviyyədə əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə yol açar.

Məsələn, əsas tibbi məhsullarla bağlı tənzimləyici tədbirlərdə əməkdaşlıq bu məhsulların keyfiyyətini və təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, ticarət xərclərini azaltmağa kömək edə bilər. Tənzimləyici fərqlərin azaldılması əməkdaşlıq ticarət xərclərini 25 faiz azalda bilər, bu da öz növbəsində istehlak qiymətlərini aşağı salacaq.

Hər bir əlavə texniki tədbir ticarət edilən malların qiymətlərini təxminən 2 faiz artırır lakin, əgər tədbir başqa ölkə ilə uyğunlaşdırılırsa, bu qiymət artımı cüzi olur. Bu cür əməkdaşlıqla ölkələr ticarəti pozmadan yeni keyfiyyət və təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq edə bilərlər (Krishnan A., Maxwell S.2020).

İdeal olaraq mövcud pandemiya zamanı tibbi məhsullarla bağlı milli tənzimləmələri olmayan bəzi ölkələr beynəlxalq standartları öz tənzimləyici çərçivələrinə qəbul ediblər.

Digərləri, öz milli qaydalarından fərqli olsalar belə, beynəlxalq standartlara uyğun malların idxalına icazə veriblər. BMTTİK-ASOİSK beynəlxalq standartların təhlili tənzimləyici əməkdaşlığın gücləndirilməsi üçün bu cür səylərə kömək edə bilər (ESCAP və UNCTAD, 2019).

Çoxtərəfli ticarət sistemindən ən yaxşı şəkildə istifadə edilməsi. Ticarət və COVID-19 kəsişmələri ÜTT çərçivəsində geniş müzakirə olunub. 2020-ci ilin mart ayından etibarən COVID-19 və dünya ticarəti ilə bağlı 27 rəsmi təklif və bəyanat verilib. Onların bir çoxu deklarativ xarakter daşıyır, lakin bəziləri 14 may 2020-ci il tarixli Ticarət və İnvestisiya Nazirlərinin Bəyanatında 20-lik Qrupunun təqdim etdiyi kimi, xüsusi fəaliyyət planının təkliflərini ehtiva edir.

COVID-19 ilə mübarizə üçün nəzərdə tutulmuş fəvqəladə ticarət tədbirlərinin “məqsədyönlü, mütənasib, şəffaf, müvəqqəti olmasını, ən həssas təbəqələri qorumaqda marağımızı əks etdirməsini, ticarət üçün lazımsız maneələr yaratmamasını və qlobal təchizat zəncirlərini pozmasını təmin edir (wto.org/english/tratop_e/covid19_e/proposals_e.htm).

Yuxarıda müzakirə edildiyi kimi, ÜTT qaydaları Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş çərçivəsində əsas məhsulların və ərzaq məhsullarının kritik çatışmazlığının qarşısını almaq və ya aradan qaldırmaq üçün ixrac məhdudiyyətlərinə imkan verir, lakin qaydalar belə tədbirlərin həssas ölkələrə hər hansı mənfi təsirini minimuma endirmək üçün müddəa ilə müşayiət olunmur.

Aİ başa düşür ki, infrastruktur boşluqlarını aradan qaldırmaq tək bir ölkənin öhdəsindən gələ bilməyəcəyi mühüm problemdir. Bu kontekstdə Azərbaycan və Aİ artan qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanan oxşar inkişaf strategiyaları həyata keçirir. BTQ dəmir yolunun işə salınmasını şərh edən Aİ qeyd edib ki, “investisiyalar, təkmilləşdirilmiş infrastruktur və logistika koordinasiyası ilə birlikdə daha yaxşı əlaqə, yeni biznes imkanları və artan ticarət təmin edərək, yeni dəmir yolu dəhlizini dəstəqləyir.

Bu, həm onun Şərq Tərəfdaşlığının, həm də Mərkəzi Asiya strategiyasının əsasını təşkil edir”. Doktor Cavid Vəliyevin bu yaxınlarda qeyd etdiyi kimi, “ABŞ və Avropa İttifaqı tərəfindən dəstəklənən bu marşrut həm də region ölkələrinin daha geniş inteqrasiyasını, eləcə də Azərbaycan, Qazaxıstan və digər dənizə çıxışı olmayan ölkələr arasında ticarət əlaqələrinin inkişafına təkan verir. Türkmənistan, Özbəkistan və Əfqanıstanı isə qlobal bazarla daha da birbaşa əlaqələndirilir (aircenter.az).

Əhəmiyyətli qeyri-müəyyənliyə baxmayaraq, hazırda Azərbaycanın xarici ticarətində pandemiya əleyhinə qarşı görülə biləcək dörd tədbir var:

Birincisi, şəffaflığı yaxşılaşdırmaqla ticarətə və qlobal bazarlara inamı artırmaq. Güclü, paylaşılan, şəffaf məlumat bazası sağlam milli siyasət reaksiyalarının və ticarətin davam etməsi, beynəlxalq əməkdaşlığın dəstəklənməsi üçün çox vacibdir.

Ölkələrin COVID-19-a cavab olaraq ticarətlə bağlı görülən tədbirləri Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) bildirmək üzrə öhdəliklərinə əməl etmələri çox vacib olacaq. İƏİT (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı) COVID-19 ilə bağlı ticarətlə bağlı ölkə tədbirləri haqqında məlumatı ÜTT həmkarları ilə bölüşür

və böhranla məşğul olan siyasətçilərə dəstək olmaq üçün bu tədbirlərin mümkün təsirini qiymətləndirir (Policy Responses To Covid-19, 2021).

Kənd Təsərrüfatı Siyasətlərinin illik Monitorinqi və Qiymətləndirilməsinə əsaslanaraq, COVID-19-a cavab olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı və ticarəti ilə bağlı ölkə tədbirlərinin təsirini izləmək və qiymətləndirmək lazımdır. Burada, məlumatları KTBMS-dən (Kənd Təsərrüfatı Bazarı Məlumat Sistemi) götürüb, qlobal ərzaq sistemi üçün vacib mallar üzrə bazar hadisələri və ölkə siyasətləri haqqında dəqiq, müasir məlumatı təmin etmək üçün digər beynəlxalq təşkilatlar və hökumətlərlə işləməliyik (Policy Responses To Covid-19, 2021).

İkincisi, qlobal təchizat zəncirlərini xüsusən də zəruri olanlar üçün davam etdirmək. Əhəmiyyətli prioritet, böhran üçün zəruri mallar, o cümlədən tibbi ləvazimatlar, ərzaq məhsulları və İKT (İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları) malları və xidmətləri üçün əsas təchizat zəncirlərinin açıq və işlək saxlanılmasıdır.

Bir çoxu üçün bir neçə ölkədə istehsal olunan və ticarətin qlobal təchizatı təmin etmək vasitəsi olan COVID-19 ilə mübarizə aparmaq üçün zəruri olan tibbi ləvazimatları asanlaşdırmaq təcili məsələdir.

Məsələn, böhranın başlanğıcında Çin dünya potensialının təxminən yarısını təşkil edən cərrahi maskaların əsas istehsalçısı idi. Lakin yanvar ayında bu, tələbatı ödəmək üçün kifayət etmədi. Çin yanvarın ilk həftəsində maska ixracını dayandırdı və 56 milyon maska idxal etdi; maskalar da bəzi ölkələr tərəfindən Çinə bağışlandı (oecd.org).

Əsas tibbi ləvazimatların ticarətini davam etdirmək, COVID-19 ilə mübarizə üçün vacib olan tibbi malların tariflərini (məsələn, bir neçə ölkə COVID test dəstləri üçün 10%-ə qədər tariflər tətbiq edir) aradan qaldırmaq lazımdır. Bu, mümkün qədər tez yeni məhsulların ticarətinə imkan vermək üçün sertifikatlaşdırma prosedurlarının sürətləndirilməsini və texniki tələblərin elmi əsaslarla olmasını və ticarəti lazımsız şəkildə məhdudlaşdırmamasını təmin etmək lazımdır.

Nəhayət, bu, məhdud insan müdaxiləsi ilə gömrük prosedurlarını təmin etmək üçün lazım olan əsas tədbirlərin müəyyən edilməsi də daxil olmaqla, malların

mümkün qədər tez hərəkətini təmin etmək üçün təkmilləşdirilmiş ticarətin asanlaşdırılması lazımdır (Evenett S. 2020).

Qısa müddətdə ticarətin davam etməsi və ticarətin COVID-19-a qarşı mübarizəni necə dəstəkləyə biləcəyini artırmaq üçün ölkənin edə biləcəyi bəzi praktiki şeylər var, o cümlədən:

- Prosesləri mümkün qədər rəqəmsallaşdırmaqla tibbi məhsullar və qida üçün sərhəd yoxlamalarının sürətləndirilməsi, gömrük və digər sərhəd rəsmiləri və sərhədlərdə ticarətçilər arasında fiziki qarşılıqlı əlaqə ehtiyacının minimuma endirilməsi. Hər hansı əlavə COVID-19 nəzarətinə yer buraxmaq üçün standart rəsmiləşdirmələri sürətləndirmək səyləri də vacib olacaqdır. Risklərin idarə edilməsi üzrə beynəlxalq əməkdaşlığı gücləndirmək səyləri, həmçinin aşağı gəlirli ölkələr üçün davamlı yardım eyni zamanda, virusla mübarizə və malların hərəkətinin asanlaşdırılmasında əhəmiyyətli olacaq (Ariola C. 2020).

- Aşağıdakılar vasitəsilə insanların iş yerləri, bazarlar və bir-biri ilə əlaqə saxlamasını daha ucuz və asan etmək: informasiya və kommunikasiya texnologiyaları məhsulları üzrə tariflərin azaldılması və rəqəmsal imkanlara malik xidmətlərə təsir göstərən tədbirlər; e-ödənişləri, e-imzaları və e-müqavilələri təmin etmək üçün tənzipləmələrin qəbulu vasitəsilə ticarətin fiziki təmas olmadan davam etməsi vacibdir (Bremmer A. 2020: p.5).

- Məlumat axınını təmin etməklə tibb tədqiqatçılarında COVID-19 ilə bağlı əməkdaşlıq etməkdə kömək etmək. Bununla belə, sağlamlıq məlumatları çox vaxt ciddi lokallaşdırma tələblərinə və transsərhəd məlumat axını məhdudiyətlərinə məruz qalır. Hökumətlər epidemiyaları izləmək üçün həssas məlumatların emalını və transsərhəd ötürülməsini təmin edən və COVID-19 ilə bağlı sağlamlıq məlumatlarını birləşdirmək üçün məhdud giriş və təhlükəsiz “sandbox” lardan istifadəsini təşviq edə bilər (Burchard H.J.B. 2019: p.23).

Üçüncüsü, vəziyyəti daha da pisləşdirməmək. Mövcud pandemiya çoxlu qaçılmaz xərclər var; Bunlardan ən başlıcası, tibbi avadanlıq və xüsusən də qida məhsulları kimi vacib malların ixracına məhdudiyətlərdən qaçınmaqdır. Hazırda

60-dan çox ölkə əsas malların və getdikcə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracını məhdudlaşdırıb (oecd.org).

2007-2008-ci illərin ərzaq qiymətləri böhranının dərsi ondan ibarətdir ki, ixrac məhdudiyyətləri hər kəsin ərzaq təhlükəsizliyini ciddi şəkildə sarsıdıb (statisa.com). Təcrübə göstərir ki, ixrac məhdudiyyətləri müvəqqəti olaraq daxili qiymətləri aşağı salır, həm də yerli istehsala mane olur və buna görə də istənilən fayda qısamüddətli olur.

Kritik olaraq, tədarükün dünya bazarlarından yayındırılması ilə onlar beynəlxalq qiymətlərə yuxarı təzyiq göstərirlər ki, bu da digər ölkələrə - qida üçün beynəlxalq bazarlardan ən çox asılı olan ölkələrə zərər verir. İxrac məhdudiyyətləri beynəlxalq bazarlarda etimadı sarsıda bilər və idxaldan asılı ölkələrdə problemləri daha da gücləndirərək yığım və çaxnaşma alışı sürətləndirə bilər. Nəticə etibarilə heçkim faydalana bilmir (Adriana S. 2020: p.14).

Hazırda qlobal kənd təsərrüfatı və ərzaq bazarlarında tədarük problemi yoxdur; həqiqətəndə, hazırda səhmlər güclüdür və qiymətlər aşağı qalmağa hazırlaşır. Bununla belə, hökumətlər ixrac məhdudiyyətləri ilə məşğul olarsa və ya fərdlər, firmalar və ya ölkələr çaxnaşma ilə alış və ya yığımla məşğul olarsa, qarşısı alınmayan problem yaratmaq riski var (Ariola C. 2020).

Qlobal əsas qida məhsullarının tədarüku üçün dərhal təhlükə olmasa da, əsas məhsulların əkilməsi və ya yığılması üçün mövsümi işçilərin olmaması, logistika məhdudiyyətləri, əlavə SPS və texniki tədbirlərdə daxil olmaqla, xüsusi qida təchizatı zəncirlərinin ciddi şəkildə pozulma potensialı mövcuddur.

Bəzi hökumətlər öz əhalisi və təchizatı təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlər görürlər ki, bu da başqaları üçün təchizatı məhdudlaşdırır. İxrac məhdudiyyətləri çox vaxt xüsusi lisenziya tələbləri və ya müəyyən məhsulların ixracına birbaşa qadağalar formasında olur.

Digər tədbirlərə malların zəmanətli alınması və ya rekvizisiya edilməsi daxildir. Bunlar çətin məsələlərdir. Hökumətlər haqlı olaraq öz əhalisini qorumaqdan narahat olsalar da, digər ölkələrə təsiri və bununla da virusu ehtiva etmək və ağır ola biləcək

ikinci və ya üçüncü dalğaların zədələnməsinin qarşısını almaq üçün qlobal səylərdə göstərilər (Addo J. 2020: p.132).

Həqiqətən, virusa görə artıq təcrid olunmuş şərazilər tibbi avadanlıq, ərzaq və digər ehtiyacların tədarükünü təmin etmək üçün yerli iqtisadiyyata etibar etməli olsaydılar və hətta tibbi avadanlıq istehsal gücünə malik olan ölkələr tələbatı ödəmək üçün mübarizə aparsalardı, daha pis olardı.

Lakin ölkələr bu siyasətlərdən qaçmaq istəyirlərsə, qlobal bazarların həqiqətən ehtiyac duyulan malları təmin edəcəyinə əmin olmalıdırlar. Qlobal təchizata inamın yaradılmasında şəffaflıq, qlobal dialoq və əməkdaşlıq vacibdir.

Mövcud siyasi kontekstdə tibbi ləvazimatların ixracına qoyulan məhdudiyyətlərdən tamamilə qaçmaq mümkün deyilsə, onların müvəqqəti istifadəsi və ciddi şərtlərin qoyulması üçün razılaşmalar həyati əhəmiyyət kəsb edir (Dionne və Turkmen, 2020: s.214).

Daha geniş şəkildə desək, qlobal bazarlara və əməkdaşlığa inamı qorumaq üçün davam edən ticarət gərginliyinin daha da artmasının qarşısını almaq lazımdır. Tələbin azalması və COVID-19-un müddəti və şiddəti ilə bağlı davam edən qeyri-müəyyənlik və bununla bağlı məhdudlaşdırma tədbirləri ilə sarsılan firmalarla, indi lazımsız siyasət, qeyri-müəyyənlik də daxil olmaqla əlavə xərclər tətbiq etməyin vaxtı deyil.

Tariflər vasitəsilə firmalara və istehlakçılara əlavə xərclərin qoyulması tək cəbhə bəhrən səbəbindən artıq gəlirlərini itirənlər üçün çətinlik yaratmır, həm də həmin firmaları və istehlakçıları dəstəkləmək üçün lazım olan dövlət yardımının həcmi azaltmaq riskini də daşıyır. Lakin etibarın artırılması və yüklərin azaldılması istiqamətində müsbət addım, hökumətlərin yeni tariflər və ya ticarəti məhdudlaşdırıcı tədbirlər tətbiq etməmək öhdəliyini verir (Ariola C. 2020).

Dördüncüsü, gələcəyə baxış: indi siyasət tədbirləri uzun ömürlü ola bilər. Bu gün ölkələr mütləq olaraq öz insanların sağlamlığının və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə diqqət yetirərlər də, İƏİT gələcəyə baxmaqda xüsusilə mühüm rol oynaya bilər və keçmiş və cari təcrübələri nəzərə alaraq hökumətlərə sağlam, geniş

yayılmış və sağlam bir bərpanı təmin etməkdə köməklik göstərə bilər (Health at a glance: Europe, 2020).

Ticarətlə bağlı qərarlar indi ticarətin bərpasına kömək edə biləcəyini təmin etmək üçün daha da vacibdir. COVID-19-un ölkələri müxtəlif vaxtlarda və dərəcələrdə vurması ilə açıq bazarlar vasitəsilə qlobal tələbata çıxış və davamlı ticarət iqtisadi bərpanın dəstəklənməsi və davam etdirilməsi üçün vacib olacaq. Beləliklə, cari böhranda ticarətin axınını necə saxlamaq və bunun qlobal dirçəlişin əsasını qoya biləcəyini təmin etmək üçün düşünməyə ehtiyac var.

Bu, həm bu gün, həm də gələcəyə baxan hərəkətlər və qərarlar deməkdir. İƏİT təhlili hökumətlərə həm milli, həm də tənqidi olaraq daha inklüziv və dayanıqlı qlobal iqtisadiyyat qurmaq üçün birlikdə hərəkət edərkən fəaliyyət prioritetlərini nəzərə almağa kömək edəcək (Managing the crisis across levels of government, 2021).

3.2. Pandemiya dövründə gömrüklə bağlı problemlərin aradan qaldırılması üçün əsas tədbirlər

ÜGT üzvləri COVID-19 pandemiyasına cavab olaraq həyata keçirilən tədbirlər haqqında məlumat paylaşarkən, ÜGT effektiv şəkildə həyata keçirildikdən sonra böhranların təsirlərini azaldan müəyyən tədbirləri vurğulayan sənəd hazırlayıb. Bu vurğulanan tədbirlər dörd kateqoriyada qruplaşdırıldı.

1. Yardım və Əsas Təchizatların Transsərhəd Hərəkətinin Asanlaşdırılması;
2. İqtisadiyyatın dəstəklənməsi və Təchizat Zəncirinin Davamlılığının təmin edilməsi;
3. Heyətin qorunması;
4. Cəmiyyətin qorunması. ÜGT üzvlərinin təcrübələrinin əsas məqamlarını özündə əks etdirən sənədin birinci nəşri 9 aprel 2020-ci il tarixində dərc edilmişdir. Sənədin ikinci və üçüncü nəşrləri müvafiq olaraq 24 aprel 2020-ci il və 20 may 2020-ci il tarixlərində dərc edilmişdir (wcoomd.org).

ÜGT üzvlərinin təqdimatlarını təhlil etməklə paralel olaraq, ÜGT-nin katibliyi özəl sektor, digər maraqlı tərəflər tərəfindən təqdim edilən məlumatlara, eləcə də açıq mənbəli məlumatlara baxır.

Qeyd edək ki, 2020-ci ilin mart və aprel aylarında ÜGT-nin Özəl Sektor Məsləhət Qrupu (ÖSMQ) ÜGT-nin Baş Katibi, Baş Katibin müavini və Şura sədrinin iştirakı ilə həftəlik virtual görüşlər keçirirdi. Bu həftəlik görüşlərdə COVID-19 pandemiyasının ticarət, səyahət və nəqliyyat üçün yaratdığı müxtəlif çətinlikləri müzakirə etdi və böhranın təsirlərini azalda biləcək daha yaxşı təcrübə və tədbirləri müəyyən etdi (wcoomd.org).

Təbii fəlakət və buna bənzər fəlakətlər, eləcə də aclıq və ya xəstəlik kimi davamlı fəvqəladə hallar zamanı bu cür fəlakətlərdən zərər çəkənlərə yardımın beynəlxalq sərhədlərdən səmərəli və operativ şəkildə çatdırılması və daşınması təbii ki, lazımdır.

Humanitar yardımın effektivliyi böyük ölçüdə onun çatdırılma sürətindən asılıdır. Buna görə də Gömrük idarələrinin mümkün qədər asanlaşdırıcı olmaları və fəlakətli hadisələr nəticəsində yardım kimi göndərilən malların sürətlə rəsmiləşdirilməsinə hazır olmaları zəruridir (Gkekos L. 2021).

Yardım yüklərinin böyük əksəriyyəti qida məhsulları, dərmanlar, tibbi avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri və telekommunikasiya avadanlığı kimi yüksək səviyyədə tənzimlənən məhsullardır.

Tənzimləmə prosesində Gömrük tez-tez digər dövlət qurumları adından qanunvericiliyi tətbiq edir və rəsmiləşdirmə prosesinin sadələşdirilməsi və asanlaşdırılması üçün həm fəlakətə hazırlıq, həm də cavab tədbirləri mərhələlərində həmin qurumlarla düzgün dialoq və koordinasiya mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Digər dövlət orqanları tərəfindən yoxlamalar və gömrük orqanları tərəfindən yoxlamalar əlaqələndirilməli və mümkün olduqda eyni vaxtda aparılmalıdır. Xüsusilə insanların və malların hərəkətini məhdudlaşdıran tədbirlərə gəldikdə, qonşu ölkələrlə koordinasiya da zəruridir (Wright T., Darby S. 2020).

Prosedurların sadələşdirilməsi yardım yüklərinin transsərhəd daşınmasını asanlaşdırmaq üçün eyni dərəcədə vacibdir. İdxal rüsumundan azad olmanın verilməsi beynəlxalq hüquqi çərçivədə tövsiyə olunur, lakin rüsumdan azad olmaq üçün çətin prosedura riayət etmək lazım gələrsə, bu, istənilən effekti verməyəcək.

Bununla bağlı beynəlxalq standartları əks etdirən bir sıra ÜGT alətləri və sənədləri mövcuddur.

1. fəlakətlər zamanı yardım yüklərinin göndərilməsini sürətləndirmək üçün Gömrük Əməkdaşlıq Şurasının 1970-ci il Tövsiyəsi;

2. düzəliş edilmiş Gömrük Prosedurlarının Sadələşdirilməsi və Uyğunlaşdırılmasına dair Beynəlxalq Konvensiya (Yenidən İşlənmiş Kioto Konvensiyası) və xüsusilə Xüsusi Əlavəsinin 5-ci Fəsil Yardım Yükləmələri, Ümumi Əlavənin 3-cü Fəsil rəsmiləşdirilməsi və digər gömrük rəsmiləşdirilməsi və digər müddəaları;

3. Yenidən İşlənmiş Kyoto Konvensiyasının Təlimatları;

4. Müvəqqəti Qəbul Konvensiyası (İstanbul Konvensiyası) və xüsusilə humanitar məqsədlər üçün idxal edilən mallara dair Əlavə B.9 Əlavəsi, habelə İstanbul Konvensiyasının Təlimat Kitabı;

5. 2011-ci il Gömrük Əməkdaşlıq Şurasının Təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasında gömrük orqanlarının rolu haqqında Qətnaməsi;

6. Əlaqələndirilmiş Sərhəd İdarəetmə Kompendiumu və s (wcoomd.org).

Bu üsullar əsasən fəlakətin hazırlıq və ilkin reaksiya mərhələlərinə aiddir. Buna görə də, onlar yardım yüklərinin, yardım personalının və onların əşyalarının transsərhəd hərəkətinin asanlaşdırılmasında hazırlığının, proqnozlaşdırıla bilən, ünsiyyətin və koordinasiyanın vacibliyini müdafiə edirlər.

Buna əlavə olaraq, 2020-ci ilin mart-may aylarında ÜGT aşağıdakı təlimat materialını hazırlanıb.

1. COVID-19 tibbi ləvazimatları üçün HS təsnifat arayışı;

2. COVID-19 pandemiyası zamanı gömrük üçün prioritet dərman vasitələrinin siyahısı;

3. Əsas malların siyahılarının necə yaradılması və istifadə edilməsi haqqında Katibliyin Qeydi (Strengthening the frontline, 2021).

Aşağıda yardım və zəruri ləvazimatların transsərhəd daşınmasını asanlaşdırmaq üçün Gömrük tərəfindən həyata keçirilə biləcək tədbirlərin siyahısı verilmişdir:

- Yardım mallarının rəsmiləşdirilməsini sürətləndirmək məqsədi ilə digər dövlət qurumları ilə əlaqələndirmək və əməkdaşlıq etmək.

- Vacib əşyaların siyahısı əsasında yardım yüklərinin rəsmiləşdirilməsinə üstünlük verin.

- Sadələşdirilmiş Mal bəyannaməsinin və ya müvəqqəti və ya natamam Mal bəyannaməsinin təqdim edilməsini təmin edin.

- Mal bəyannaməsinin gəlişindən əvvəl işlənməsini və malların çatdıqdan sonra buraxılmasını təmin etmək.

- Risklərin idarə edilməsini tətbiq etmək və yalnız yüksək risk hesab edildikdə yardım malları üzərində yoxlama aparmaq. Digər dövlət orqanları tərəfindən yoxlamaların və gömrük yoxlamalarının əlaqələndirilməsini və mümkün olduqda eyni vaxtda aparılmasını təmin etmək.

- Güzəştli maddələr üçün idxal rüsumları və vergilərindən imtina və ya dayandırılmasını müdafiə etmək və ya dəstəkləmək (IRENA, 2020).

COVID-19 pandemiyası ölkələr, quru nəqliyyatı, mülki aviasiya, dəniz gəmiçiliyi və biznes arasındakı sərhədlərə təsir etdi. Sərhədin bağlanması, səyahət qadağaları, ixrac məhdudiyyətləri, sosial uzaqlaşma, kilidləmə və vacib olmayan müəssisələrin bağlanması kimi hökumətin tətbiq etdiyi tədbirlər dərhal təsir göstərdi.

Bir çox müəssisə bağlandı və daha çoxu tədarük zəncirinin pozulması, kadr məhdudiyyətləri və sanitar məhdudiyyətlər nəticəsində tam işlək vəziyyətdə deyildi. Bu, əməliyyatlardan tutmuş maliyyə imkanlarına və son nəticədə qlobal ticarətin sürətlə bərpası potensialına qədər hər şeyə təsir etdi (Engzell P. 2021).

COVID-19 pandemiyası, ÜGT-nin SAFE Standartlar Çərçivəsinə uyğun olaraq treyderlərə mühüm asanlaşdırma faydaları təmin etməklə yanaşı, özlüyündə beynəlxalq təchizat zəncirini gücləndirmək üçün əsas sənəd olan Səlahiyyətli İqtisadi Operator (SİO) Proqramlarının həyata keçirilməsində problemlər yaratdı. SİO proqramlarının həyata keçirilməsində yaranan problemlər, əsasən, hökumətin evdə qalma əmrləri ilə bağlıdır.

Şirkət və ya Gömrük səviyyələrində SİO işçiləri olmadıqda, ənənəvi şəxsən fiziki SİO yoxlaması əsaslı şəkildə həyata keçirilə bilməz. Kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) xüsusilə COVID-19 pandemiyası zamanı biznes mühitinə əlavə olunan mürəkkəbliklərdən təsirləndi. Onların SİO proqramlarında iştirak etmək və onlara uyğun qalmaq üçün üzləşməli olduqları problemlər əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır (Sagan A. 2021: p.29).

Mikro, kiçik və orta müəssisələrə (MKO) gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, MKOS dünya üzrə şirkətlərin 90%-ni və dünya üzrə ümumi məşğulluğun 50%-dən çoxunu təşkil edir(statista.com). Bu şirkətlər COVID-19 pandemiyasının gətirdiyi və bərpa üçün kritik əhəmiyyət kəsb edən fasilələrə çox məruz qalır.

Çətin şəraitdə kiçik və orta sahibkarlığın beynəlxalq ticarətdə iştirakını təmin etmək üçün Gömrük tədarük zəncirlərini funksional və qənaətcil saxlamaq, ticarət siyasətindəki dəyişikliklərlə bağlı məlumatlara çıxışı yaxşılaşdırmaq, gömrük rüsumları və ödənişlərinin ödənilməsi müddətlərinin uzadılması kimi bir sıra tədbirlər və s. həyata keçirə bilər.

Digərləri ilə yanaşı, ÜGT-nin Özəl Sektor Məsləhət Qrupu boş konteynerlərin mövcudluğu ilə bağlı narahatlıq doğurdu. Konteynerlərin hərəkəti və ya daşınması/boşaldılması ilə bağlı məhdudiyyətlər səbəbindən ixracatçıların ixtiyarında olan boş konteynerlərin sayı getdikcə azalır. Bu, boş konteynerlərin olmaması səbəbindən bütün konteyner ticarətinin dayandırılması ilə nəticələnə bilər.

Aşağıda iqtisadiyyatı dəstəkləmək və tədarük zəncirinin davamlılığını təmin etmək üçün Gömrüklərin həyata keçirə biləcəyi tədbirlərin siyahısı verilmişdir:

- Gömrük tapşırıqlarının ümumi icrasını təmin etmək üçün böhran qrupları yaratmaq. Uzunmüddətli perspektivdə personalın mövcudluğunu təmin etmək üçün tədbirlər görmək.

- 24/7 Gömrük rəsmiləşdirilməsi sistemini idarə etmək.

- İdxalçıların/ixracatçıların üzləşdiyi problemləri həll etmək üçün Yardım Masası yaratmaq.

- Malların ölkə daxilində hamar və maneəsiz hərəkəti də daxil olmaqla, tədarük zəncirinin davamlılığını təmin etmək üçün müdafiə etmək.

- Fiziki yoxlamaları minimum lazımi səviyyədə saxlamaq və gömrük rəsmiləşdirilməsini sürətləndirmək üçün risklərin idarə edilməsini tətbiq etmək.

- Nəqliyyat vasitəsinin sürücüsündə COVID-19 simptomlarının olduğu hallarda avtomobil nəqliyyatı ilə, o cümlədən tranzit yüklər üçün daşımaların davam etdirilməsinə şərait yaradılması.

- Konteynerlərdəki məhdudiyətləri aradan qaldırmaq.

- Rüsumların ödənilməsinin uzadılması, rüsumların hissə-hissə ödənilməsi və KOM-lara xüsusi diqqət yetirməklə vergi güzəştləri kimi məsələlərin tətbiqi.

- Müvafiq monitoring mexanizmini qoruyaraq pandemiya zamanı SİO sertifikatlarının uzadılmasında çevikliyə icazə vermək.

- İxrac edən ölkələrdən kommersiya sənədlərinin gec gəlməsi ilə əlaqədar gecikmələrə görə cəzalardan imtina etmək.

- Sənədlərin əslinin təqdim edilməsi və ya müəyyən sənədlərə möhür vurulması tələbləri ilə bağlı asanlaşdırıcı tədbirlər tətbiq etmək.

- Fövqəladə vəziyyət səbəbindən müvəqqəti idxal olunan malların təkrar ixracı mümkün olmadıqda, ATA karnet sahiblərinə daha geniş imkanlar təqdim etmək (Kituyi M. 2020: p.3).

Gömrük və digər sərhəd qurumları işçilərinin, eləcə də malların daşınması və rəsmiləşdirilməsi ilə məşğul olan özəl sektorun əməkdaşlarının təhlükəsizliyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və yüksək prioritet olmalıdır.

Bütün tərəflər hər bir ölkə tərəfindən verilən sağlamlıq təhlükəsizliyi qaydalarına əməl etməlidir. Bundan əlavə, işçilərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün şəxsi mühafizə vasitələrinə çıxış imkanı olmalıdır.

Aşağıda gömrük işçilərini qorumaq üçün həyata keçirə biləcəyi tədbirlərin siyahısı verilmişdir:

- İşçiləri maskalar, əlcəklər, dezinfeksiyaedici vasitələr və s. kimi şəxsi mühafizə vasitələri ilə təmin etmək.

- Profilaktika tədbirləri və COVID-19 simptomları barədə məlumat vermək, işçilərin sorğuları üçün təcili qaynar xətt yaratmaq.

- Sosial uzaqlaşdırma tədbirlərini tətbiq etmək.
- Mümkün olan vaxt və yerdə uzaqdan işləməyi aktivləşdirmək.
- Gömrük ilə iş apararkən elektron xidmətlərdən istifadəni təşviq etmək.
- Fiziki yoxlamaları yalnız riskin qiymətləndirilməsi ilə yüksək risk kimi müəyyən edilən göndərişlərə endirmək (Weerth C. 2020: p.52).

Gömrük nəqliyyat zəncirlərini təmin etmək, məhsulların təhlükəsizliyini təmin etmək və transsərhəd cinayətlərlə mübarizə aparmaq cəmiyyətin qorunmasında mühüm rol oynayır. Gömrük vətəndaşların sağlamlığını, təhlükəsizliyini və ətraf mühitin təhlükəsinin qarşısını alır, narkotik vasitələrin və digər təhlükəli maddələrin qaçaqmalçılığına, habelə vergi və rüsumlardan yayınmaya qarşı mübarizə aparır.

Gömrük idarələri çox vaxt ölkənin “ilk və son müdafiə xətti” olur və gömrük işçiləri gələn gəmilərdə, təyyarələrdə və digər nəqliyyat növlərində səyahətçilər və ekipaj üzvləri ilə görüşən ilk dövlət orqanlarından biridir. Bu kontekstdə sağlamlıq və təhlükəsizlik məsuliyyəti daşıyan gömrük idarələrinin hazırlıq və ilkin reaksiya mexanizmlərinin bir hissəsi kimi adekvat şəkildə inteqrasiyası böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Aşağıda gömrük orqanlarının cəmiyyəti qorumaq üçün həyata keçirə biləcəyi tədbirlərin siyahısı verilmişdir:

- Gömrük idarələrinin sağlamlıq və təhlükəsizlik öhdəlikləri ilə hazırlıq və cavab mexanizmlərində müvafiq inteqrasiyanı təmin etmək.
- Pandemiya ilə bağlı qərarları məlumatlandırmaq üçün müəyyən göstəriciləri ölçmək və statistik məlumatları hökumətə təqdim etmək.
- COVID-19 ilə bağlı məlumatları rəsmi veb-saytlarda və sosial media hesablarında əlçatan etmək.
- Saxta tibbi ləvazimatların dövriyyəsinin qarşısının alınması.
- Dezinfeksiyaedici maddələrin istehsalı üçün istifadə edilən denaturlaşdırılmamış spirtin vergisiz istifadəsini genişləndirin. Dezinfeksiyaedici maddələr istehsal etmək üçün ələ keçirilmiş spirti bağışlamaq (McKee M., Stuckler D. 2021: p.641).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Gömrük xidməti dövlətin beynəlxalq ticarəti tənzimləmək üçün istifadə etdiyi ən mühüm vasitələrdən biridir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində pandemiya ilə bağlı problemlər xarici ticarətə ziyan vurub. Pandemiya zamanı artan biznes və iqtisadi qeyri-müəyyənlik əsas ticarət tərəfdaşlarının iqtisadiyyatlarının daralması və potensial sifarişlərin azalması ilə nəticələndi.

Dissertasiya pandemiya dövründə Azərbaycanın gömrük siyasətində baş verən dəyişiklikləri, eləcə də bu dövrdə gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsini araşdırır. Araşdırmaya görə, pandemiya zamanı xarici ticarətin tənzimlənməsi yalnız gömrük qaydalarının tam və dəqiq həyata keçirilməsini təmin etmək üçün xüsusi şərait yaradıldıqda mümkündür.

Dövlətimizin gömrük orqanları gömrük prosedurlarının keyfiyyətlə aparılmasını təmin etməklə yanaşı, həm də Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən sürətli ticarətə şərait yaradır. Bu, xüsusilə pandemiya zamanı ciddi yanaşma tələb edir və gömrük işçiləri aşağıdakı sahələrdə təkmilləşmək üçün daim səy göstərməlidirlər:

- Prosesləri mümkün qədər rəqəmsallaşdırmaqla gömrük və digər sərhəd məmurları və sərhəd ticarətçiləri arasında fiziki qarşılıqlı əlaqəyə ehtiyacın azaldılması;

- İş yerləri, bazarlar və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları vasitəsilə insanların bir-biri ilə ünsiyyətini daha ucuz və asanlaşdırmaq;

- Pandemiya vəziyyətini gərginləşdirilməməsi.

Gömrük orqanları onların əsas vəzifələri olan malların ixracına nəzarət və keyfiyyətin qiymətləndirilməsi kimi ən mühüm funksiyaları yerinə yetirməklə yanaşı, cəmiyyəti də qorumalıdırlar. Aşağıda gömrük orqanlarının cəmiyyəti qorumaq üçün edə biləcəyi tədbirlərin siyahısı verilmişdir:

- Gömrük idarələrinin sağlamlıq və təhlükəsizlik üzrə öhdəliklərinin təlim və cavab tədbirləri mexanizmlərinə düzgün inteqrasiyasını təmin etmək;

- Sanitariya nəzarəti orqanlarını ilkin sərnişin məlumatı ilə təmin etmək;

- Pandemiya qərarlarını məlumatlandırmaq və hökumət statistikasını təqdim etmək üçün müəyyən göstəriciləri izləmək;

- COVID-19 haqqında məlumatı rəsmi saytlarda və sosial media səhifələrində əldə etmək;

- Saxta tibbi ləvazimatların yayılmasının qarşısını almaq;

- Dezinfeksiyaedici maddələrin istehsalında denatürləşdirilmiş spirtin vergisiz istifadəsini genişləndirmək. Müsadirə edilmiş spirtin dezinfeksiyaedici maddələr hazırlamaq üçün istifadəsinə icazə vermək;

Dissertasiyada gömrük siyasətinin indiki məqamda təkmilləşdirilə biləcəyi sahələr müəyyən edilir və bununla bağlı bir sıra tövsiyələr verilir. Bu təkliflər həyata keçirildikdə Azərbaycan öz milli iqtisadiyyatını Covid-19 pandemiyasının dağıdıcı təsirlərindən əsaslı şəkildə qoruya biləcək.

Aşağıda bu istiqamətdə bəzi təklifləri qeyd etmək olar:

- Gömrük tapşırıqlarının ümumi icrasını təmin etmək üçün böhran qrupları yaratmaq. Uzunmüddətli perspektivdə personalın mövcudluğunu təmin etmək üçün tədbirlər görmək. 24/7 Gömrük rəsmiləşdirilməsi sistemini idarə etmək.

- İdxalçıların/ixracatçıların üzləşdiyi problemləri həll etmək üçün Yardım Masası yaratmaq.

- Malların ölkə daxilində hamar və maneəsiz hərəkəti də daxil olmaqla, tədarük zəncirinin davamlılığını təmin etmək üçün müdafiə etmək.

- Fiziki yoxlamaları minimum lazımi səviyyədə saxlamaq və gömrük rəsmiləşdirilməsini sürətləndirmək üçün risklərin idarə edilməsini tətbiq etmək. Müdaxilə etməyən yoxlama avadanlığından istifadəni optimallaşdırmaq. Yük daşımaları üçün prioritet zolaqlar təyin etmək və tədarük zəncirinin davamlılığını təmin etmək üçün tədbirlər həyata keçirmək.

- Nəqliyyat vasitəsinin sürücüsündə COVID-19 simptomlarının olduğu hallarda avtomobil nəqliyyatı ilə, o cümlədən tranzit yüklər üçün daşımaların davam etdirilməsinə şərait yaradılması.

- Konteynerlərdəki məhdudiyətləri aradan qaldırmaq.

- Müvafiq monitoring mexanizmini qoruyaraq pandemiya zamanı SİO sertifikatlarının uzadılmasında çevikliyə icazə vermək.

- İxrac edən ölkələrdən kommersiya sənədlərinin gec gəlməsi ilə əlaqədar gecikmələrə görə cəzalardan imtina etmək.

- Sənədlərin əslinin təqdim edilməsi və ya müəyyən sənədlərə möhür vurulması tələbləri ilə bağlı asanlaşdırıcı tədbirlər tətbiq etmək.

- Fövqəladə vəziyyət səbəbindən müvəqqəti idxal olunan malların təkrar ixracı mümkün olmadıqda, ATA karnet sahiblərinə daha geniş imkanlar təqdim etmək.

Gömrük və digər sərhəd məmurlarının, eləcə də malların daşınması və rəsmiləşdirilməsi ilə məşğul olan özəl sektor işçilərinin təhlükəsizliyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və ona ən yüksək diqqət yetirilməlidir. Bütün tərəflərdən öz ölkələrinin müəyyən etdiyi sağlamlıq və təhlükəsizlik qaydalarına riayət etmələri tələb olunur. Bundan əlavə, işçilərin özlərinin və başqalarının təhlükəsizliyini təmin etmək üçün fərdi qoruyucu vasitələrdən istifadə etmək imkanı olmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Camalov E. (2019), “Gömrük Komitəsi ticarətin asanlaşdırılması və yerli məhsulların xarici bazarlara asan çıxışına öz töhfəsini verir” Bakı, AZƏRTAC.
2. Dövlət Gömrük Komitəsi, 16.05.2020.
3. Əliyev A. (2010), “Azərbaycanın müasir gömrük sisteminin formalaşması ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır”, Azərbaycan, 7 səh.
4. Əliyev A.Ə. (2003), “Gömrük İşləri Və Dünya İqtisadiyyatının İnkişafı”, “Çaşıoğlu” yayın evi, Bakı, Qanun, 142 səh.
5. Hüseynova L.M. (2015), “Gömrük işi”, Bakı, Elm, 254 səh.
6. Kəlbəliyev Y.A. (2004), “Vergilər və Vergitutma: Sxem və Cədvəllərdə”, “Təfəkkür NPB” yayın evi, Bakı, Azərənəşr, 214 səh.
7. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadiqov M.M., Kəlbəliyev Y.A., Rzayev Z.H. (2010), “Vergilər Və Vergitutma”, İqtisad Universiteti” yayın evi, Bakı, Elm, 208 səh.
8. Mirzəyev Z. (2021), “Səfər Mehdiyev: Gömrük Komitəsi biznes-gömrük əlaqələrinin tam elektronlaşdırılması istiqamətində fəaliyyətini davam etdirəcək”, Bakı, AZƏRTAC. 63 səh.
9. Nuriyev C. (2009), “Azərbaycanın Gömrük Tarixi”, Bakı, Elm, 75 səh.
10. Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Atakişiyev M.C. (2012), “Gömrük İşinin Təşkili Və İdarə Edilməsi”, “Apostrof” yayın evi, Bakı, Qanun, 289 səh.
11. Quliyev R.Ə. (2015), “Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində gömrük işi (Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin inkişafı (1991-2014))”, “TurxanNPB” yayın evi, Bakı, Elm, 124 səh.
12. Şəkərəliyev A.S., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Şəkərəliyeva Z.A. (2018), “Gömrük İşinin Təşkili Və İdarə Edilməsi”, “İqtisad Universiteti” yayın evi, Bakı, Elm, 256 səh.
13. Şəkərəliyev A.S., Şəkərəliyeva Z.A. (2015), “Gömrük İşinin Təşkili Və İdarə Edilməsi”, “İqtisad Universiteti” yayın evi, Bakı, Azərənəşr, 320 səh.

14. Xəlilli A. (2017), “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Siyasəti və onun Təkmilləşdirilməsi”, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, 80 səh.

İngilis dilində

1. Addison T., Sen K. & Tarp F. Covid-19- macroeconomic dimensions in the developing world (No. wp-2020-74). World Institute for Development Economics Research. 2020, 145 p.

2. Addo J. (2020), Cross-country analysis: How are countries readjusting international travel in the context of COVID-19, and what criteria is being used to inform decision-making? COVID-19 Health System Response Monitor. European Observatory on Health Systems and Policies. 201 p.

3. Ahmedova X. (2021), “The Effect Of The Pandemic on The Activity Of Customs Authorities And Interpretation Üith Statistical Data”. 241 p.

4. Arriola C. (2020), “Efficiency and risks in global value chains in the context of COVID-19”, <https://dx.doi.org/10.1787/3e4b7ecf-en>.

5. Arriola C., Kowalski P. and Tongeren F. (2021), “The impact of COVID-19 on directions and structure of international trade”, OECD Trade Policy Papers, No. 252, OECD Publishing, Paris, 145 p.

6. Baschuk B. (2020), “A Trade Collapse that’s Heading Into the History Books”, Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-26/supply-chain-latest-a-trade-plunge-worthy-of-the-history-books> (accessed on 6 April 2020).

7. Bremmer (2020), Will the Coronavirus Bring the End of Globalization? Don't Count on It. 214 p.

8. Burchard H.J.B. and Oroschakoff K. (2019), “Here Comes European Protectionism”, Politico, 23 December 278 p.

9. Carsten W. World Customs Organization’s Role During the COVID-19-Pandemic: Declarations, Information Distribution, Guidance and Leadership, 2020, p.51-52.

10. Cattaneo O., Gereffi G. & Staritz C. (Eds.). (2010), Global value chains in a postcrisis world: a development perspective. The World Bank. 147 p.
11. Dionne K.Y., Turkmen F.F. (2020), The politics of pandemic othering: Putting COVID-19 in global and historical context. 214 p.
12. Eg WTO, “Overview of Developments in the International Trading Environment. Annual Report by the DirectorGeneral (Mid-October 2018 to Mid-October 2019)”, 29 November 2019, WT/TPR/OV/22.
13. Engzell P. (2021), Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic. Proc Nat Acad Sci. 118 p.
14. ESCAP & UNCTAD (2019), Advancing Sustainable Development Goal 14. United Nations. 178 p.
15. Evenett S. (2020), “Tackling COVID-19 Together”, Global Trade Alert, University of St. Gallen, Switzerland, <https://www.globaltradealert.org/reports> (accessed on 6 April 2020).
16. For an in-depth analysis of this crisis, see C Lo, J Nakagawa, T-F Chen (eds), The Appellate Body of the WTO and Its Reform (Amsterdam, Springer 2020).
17. Garikipati S., Kambhampati U. (2021), Leading the fight against the pandemic: Does gender “really” matter? (2020). 213 p.
18. Gibbon P. & Ponte S. Global value chains: from governance to governmentality?. Economy and Society, 2008, 37(3), p.365-392.
19. Gkekos L. (2021), Which strategies are countries using for mass gatherings and community events and how have they changed throughout the pandemic? COVID-19 Health System Response Monitor. European Observatory on Health Systems and Policies. 175 p.
20. Gruszczynski L.S. (2020), The COVID-19 Pandemic and International Trade: Temporary Turbulence or Paradigm Shift? 342 p.
21. Health at a glance: Europe (2020), State of health in the EU cycle. Paris: OECD Publishing. 158 p.

22. ICC. Ten ways for governments to use trade to Save our SMEs, <https://iccwbo.org/publication/ten-ways-for-governments-to-use-trade-to-save-our-smes>
23. Increased importance of the Middle Corridor amid the pandemic. Baku, May 2020.
24. IRENA. (2020), Global Renewables Outlook: Energy Transformation 2050. IRENA. 154 p.
25. James H. (2020), A Pandemic of Deglobalization? 28 p.
26. Kano L. Global value chain governance: A relational perspective. *Journal of International Business Studies*, 2018, 49(6), p.684-705.
27. Kaplan R.D. “Coronavirus Ushers in the Globalization We Were Afraid of”, *Bloomberg Opinion*, 20 March. 320 p.
28. Karan E. (2020), "Urgent demand for medical equipment is driving air cargo charges "absolutely insane", *Bloomberg* <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-30/-absolutely-crazy-air-cargo-fees-highlight-supply-chain-squeeze> (Accessed 6 April 2020)
29. Kituyi M., Secretary-General of UNCTAD (2020), Coronavirus: Let’s keep ships moving, ports open and cross-border trade flowing. 255 p.
30. Krishnan A., and Maxwell S. Counting carbon in global trade Why imported emissions challenge the climate regime and what might be done about it: 2020, Vol. 1, 147 p.
31. Qasimli V. (2020), “Reduce the impact of the coronavirus on the economy.” www.iqtisadiislahat.org.news.
32. Löblová O et al. (2021), COVID-19 in central and eastern Europe: Focus on Czechia, Hungary, and Bulgaria. In: Greer SL et al. editors. *Coronavirus politics: The comparative politics and policy of COVID-19*. 151 p.
33. Mamadov A.B. and Amirova F. (2020), “Azerbaijan's Foreign Trade Strategy in The World Market” 128 p.
34. *Managing the crisis across levels of government*. Paris. OECD Publishing. 2021. 112 p.

35. McKee M., Stuckler D. (2020), If the world fails to protect the economy, COVID-19 will damage health not just now but also in the future. Nat Med.26(5): 6402 p.

36. North Caucasus Customs Department of the Federal Customs Service of the Russian Federation, 02.07.2021.

37. OECD (2010), OECD Employment Outlook 2010: Moving beyond the Jobs Crisis, OECD Publishing, Paris, 214 p.

38. OECD (2014), “The crisis and its aftermath: A stress test for societies and for social policies”, in Society briefly 2014: OECD Social Indicators, OECD Publishing, Paris, 235 p.

39. OECD (2017), Making Trade Work for All, OECD, Paris, <https://www.oecd.org/trade/understanding-the-global-trading-system/making-trade-work-for-all>.

40. OECD. (2021), Strengthening the frontline: How primary health care helps health systems adapt during the COVID 19 pandemic.

41. Palmer S.B. (2021), To solitude: Learning from other countries on how to improve compliance with self-isolation. London: Nuffield Trust. 235 p.

42. Sagan A. Health systems resilience during COVID-19. Lessons for building back better. 2021, p.28-29.

43. United Nations 2020, “Impact of the Covid-19 Pandemic on Trade and Development” Transitioning to A New Normal.

44. Whalen J.C. Commission That Advises Congress on China Warns of Prolonged Strategic Competition. 2020, p.11-14.

45. Wright T., Darby S. (2020), COVID-19 has created conditions in which corruption in health procurement can flourish. Here’s how open contracting would help.7 July 2020. 211 p.

Rus dilində

1. ВсемирБанк. (2018), Годовой отчет, 140 стр.

2. Стратегическая Дорожная Карта, Баку, 6 декабря, 2016.

İnternet resursları

1. Azərbaycan Dəmir Yolu haqqında - <https://e-qanun.az/framework/12598>
2. <http://www.e-qanun.az/framework/322492016>.
3. <http://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2019/january/azerbaijan-is-aiming-for-transparent-customs.aspx> 2019.
4. <https://aircenter.az>
5. <https://customs.gov.az>
6. https://customs.gov.az/az/faydali/xeberler/404_/2011.
7. https://customs.gov.az/az/xeberler/1845_/
8. https://customs.gov.az/az/xeberler/2514_/
9. https://customs.gov.az/az/xeberler/467_musteqil-azerbaycanda-dunya-standartlarina-uygun-gomruk-xidmeti-formalasmisdir/2011.
10. https://customs.gov.az/az/xeberler/748_umummilli-lider-heyder-eliyevin-azerbaycan-gomruk-xidmetinin-normativ-huquqi-bazasinin-formalasmasin/ 2013.
11. https://customs.gov.az/az/xeberler/758_ulu-onder-heyder-eliyevin-musteqil-azerbaycan-namine-yaratdigi-tesisatlardan-biri-de-gomruk-xidmetid/ 2013.
12. <https://eng.customs.gov.ru>
13. <https://ereforms.gov.az>
14. <https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/bmt-nin-desteyi-ile-azerbaycanda-transserhed-kagizsiz-ticaretin-qiymetlendirilmesi-uzre-layihe-basladi-148> 2021.
15. <https://president.az>
16. <https://report.az/infrastruktur/butun-gomruk-serhed-buraxilis-menteqelerinin-fealiyyetini-24-saatliq/2019>.
17. <https://statista.com>
18. <https://trainsonline.unctad.org>
19. <https://wcoomd.org>
20. <https://www.imf.org>
21. <https://www.stats.gov.az>

22. <https://www.wto.org>

23. OECD. (2018). Multinational Enterprises in the Global Economy: Heavily Debated but Hardly Measured. OECD Publishing, Paris.

<https://www.oecd.org/industry/ind/MNEs-n-the-global-economy-policy-note.pdf>, (E.T.: 21.06.2020).

24. OECD.(2020a).<http://www.oecd.org/coronavirus/polic-responses/Covid-19-and-globalvalue-chains-policy-options-to-build-more-resilient-production-networks04934ef4/>, (E.T.: 12.06.2020).

25. Policy Responses To Covid-19 (2021) - <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>

26. Remarks from the International Road Transport Union, 14.10.2021.

27. Strategic Roadmap for the Development of Logistics and Trade in the Republic of Azerbaijan (2016)

https://mida.gov.az/documents/Logistika_v%C9%99_ticar%C9%99tin_inki%C5%9Faf%C4%B1na_dair_Strateji_Yol_X%C9%99rit%C9%99si_.pdf, s.13.

28. WTO. (2020a).

https://www.wto.org/english/tratop_e/Covid19_e/trade_costs_report_e.pdf, (E.T.: 28.08.2020).

29. WTO. (2020b). https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr858_e.htm, (E.T.: 29.08.2020).

30. www.azerbaijans.com “International Economic Relations

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikasının ölkələr üzrə idxal-ixrac rəqəmləri cədvəldə əks olunub.....	33
Cədvəl 2: Xarici ticarətin gömrük statistikasının əsas göstəriciləri 01.01.2020 - 31.12.2020.....	38
Cədvəl 3: Azərbaycan Respublikasının 2020 və 2021-ci illər üçün iqtisadi göstəriciləri.....	39
Cədvəl 4: Azərbaycanın Xarici Ticarəti üçün Malların Nəqliyyat Vasitələri.....	48

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: 2019-cu ildə Azərbaycan ilə ən çox idxal-ixrac əməliyyatları aparan ölkələr.....	34
Şəkil 2: 2014-2018-ci illərdə AB ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin dinamikası.....	35